

Μένης Κουμανταρέας

Τα μηχανάκια

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΜΕΝΗΣ ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ

ΤΑ ΜΗΧΑΝΑΚΙΑ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 470

Μένης Κουμανταρέας, *Τα μηχανάκια*

Επιμέλεια έκδοσης: Αλεξάνδρα Τράντα

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια-διορθώσεις: Άγης Μπράτσος

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

και Αλεξάνδρα Τράντα, Αθήνα, 2016

Πρώτη έκδοση από τις εκδόσεις Φέξης, Αθήνα, 1962

Δεύτερη έκδοση από τις εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1970

Νέα έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Οκτώβριος 2019

Κ.Ε.Τ. Α379 Κ.Ε.Π. 759/19

ISBN 978-960-16-6729-4

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τα Μηχανάκια

9

Το Λουτρό

57

Στην επαρχία Λοκρίδος

79

Η δόξα του σκαπανέα

175

Κριτικές-Συνεντεύξεις

241

Στην επαρχία Λοκρίδος

στον Δ.Τ.

Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου

ΜΕΤΑ τον Πανηγυρικό της ημέρας και την καθεριωμένη λαμπαδηφορία, ο Δάσκαλος πήρε τον γιο του, φόρεσαν τα γάντια του μποξ κι επιδόθηκαν στο συνηθισμένο τους παιχνίδι. Ο Κίτσος έπαιζε ανόρεχτα· του κάκου ο Δάσκαλος πάσχιζε να τον ζωντανέψει με ξαφνικές εφόδους και απότομα ντιρέκτ – ο Κίτσος κοιμόταν όρθιος. «Ας είχα 'γώ τα νιάτα σου και θα 'βλεπες, μασκαρά», του 'μπηγε τη φωνή ο Δάσκαλος. Όμως την ίδια στιγμή κοίταζε τον γιο του με κρυφό καμάρι. Πρώτος στ' αθλητικά, πρώτος στις κατακτήσεις, κι ας έπεφτε καμιά φορά στα μαθήματα, ιδιαίτερα στην Ιστορία· παλικαράκι ήταν, δεν πείραζε. Πατέρας και γιος πήγαιναν στο ίδιο σχολείο της μικρής πόλης. Ο ένας δάσκαλος στο δημοτικό, ο άλλος μαθητής του γυμνασίου.

Ψηλός, τετράγωνος, με ψαρά μαλλιά και πλα-

κουτσωτή μύτη πυγμάχου, ο Δάσκαλος ανέβαινε στην εξέδρα των επισήμων, τη στολισμένη σημαίες, δάφνες και τις φωτογραφίες των βασιλέων. Κάθε 25η Μαρτίου αυτόν διάλεγε ο Γυμνασιάρχης για να εκφωνήσει τον Πανεηγυρικό. Μολονότι διδάσκαλος του δημοτικού, είχε το χάρισμα της επιβολής και του λέγειν. Ντυμένος το ίδιο πάντα μαύρο ριγωτό κοστούμι, άρχιζε χωρίς προλόγους μ' ένα βροντερό «Σήμερα» – πράγμα που σήμαινε πως θα μιλούσε για κάτι τωρινό που συμπτωματικά μόνο είχε σχέση με την επανάσταση του Εικοσιένα. «Τι κι αν ο Αθανάσιος Διάκος εσουβλίσθη;» ή «Τι κι αν ο Κίτσος Τζαβέλας απέθανεν εκ λύπης τη 9η Μαρτίου του 1855;» Ο λόγος του ήταν πρόσχημα, αφορμή μόνο για να βγάλει τ' άπλυτα στη φόρα. Παλιός βενιζελικός, ποτισμένος με φιλελεύθερες ιδέες ανάκατες μ' έναν κάποιο δεσποτισμό, δεν δίσταζε να ξανοιχτεί στις θάλασσες της πολιτικής, υποστηρίζοντας με πάθος μιαν ιδέα, ένα κόμμα. Κάθε του λέξη έπεφτε σαν το τσεκούρι. Εχθροί και φίλοι έσμιγαν για να τον ακούσουν. Και δεν ήταν λίγες, να πεις, οι διαφορές ανάμεσα στους κατοίκους της πόλης. Μιας κωμόπολης χτισμένης στις υπώρειες του Χλωμού, με έξοδο στον Ευβοϊκό, κάπου ογδόντα χιλιόμετρα νότια από τη Λαμία.

Απ' τη μια μπάντα ξεχώριζαν οι ντόπιοι έμποροι και μεγαλοχτηματίες που κρατούσαν τα πόστα όλα. Ζούσαν στην κάτω πόλη, που άπλωνε στον

κάμπο, κι είχαν άφθονα σπαρτά, ελιές, μπαμπάκι και καπνό. Κάποτε, σε παλιούς καιρούς, η πόλη ήταν χτισμένη παράλια στον Ευβοϊκό· αλλά καταπώς διηγιόντουσαν οι παππούδες, μια καθίζηση, κάτι σαν ένα ρήγμα στην ίδια τους τη ζωή, ανάγκασε τους ντόπιους να τραβηχτούν στον κάμπο. Εκεί έχτισαν την καινούρια πόλη. Χάνοντας επαφή με τη θάλασσα, ρίζωσαν στα πόδια του βουνού, γίνηκαν υποτελείς του. Σκληροί κι αμετακίνητοι, μικροπόνηροι και τσιφλικάδες, πλούτιζαν ολοένα απ' τ' αγαθά του κάμπου, δίχως άλλη καμιά έγνοια πνευματική. Έτσι, τα βράδια τώρα τους έβλεπες να τριγυρνάνε στην πλατεία της Μητρόπολης, παίζοντας με τις καδένες τους, απ' όπου κρέμονταν βαρύτιμα ρολόγια. Γι' αυτούς η ζωή μετριόταν με στρέμματα κι ο χρόνος με χρήμα μοναχά.

Τούτη η πλατεία χώριζε τον τόπο στα δυο – σε πάνω και σε κάτω πόλη.

Στην πάνω πόλη, στα Μακεδονίτικα καταπώς τα ονομάζουν, ζούσαν οι Μακεδόνες. Τούτοι δα κρατούσαν από μια δράκα πρόσφυγες της Χαλκιδικής, μια απ' όλες τις φουρνιές που 'διώξε ο Τούρκος στη διάρκεια του Αγώνα, και που αργότερα σκόρπισαν στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ήταν γραμματιζούμενοι, προοδευτικοί ως επί το πλείστον, με λίγα κεφάλαια και με λίγη γη, που όμως αύξαιναν με την εργατικότητα και το πείσμα. Μονοκόμματοι, ξύπνιοι, κάποτε αψιοί, βέροι. Ρίζωσαν για τα καλά, σιγά σι-

γά γίνηκαν ένα με τους ντόπιους, χωρίς ωστόσο να χάσουν τίποτε από τη δύναμή τους. Από τη μια η φτώχεια που τους παίδεψε στην αρχή, απ' την άλλη ο ξενιτεμός τούς κράτησαν τα μάτια ανοιχτά και τ' αυτιά τεντωμένα. Λένε μάλιστα πως στην Κατοχή πυρήνας στ' Αντάρτικο που βγήκε στα γύρω βουνά στάθηκαν οι Μακεδόνες. Αντίθετα με τους ντόπιους, που, όσοι δεν κράτησαν στάση αμέτοχη, γίνηκαν συνεργάτες του εχθρού, χαφιέδες μέσα στην ίδια τους την πόλη. Έτσι τώρα η μια μερίδα ψήφιζε Φιλελεύθερους, η άλλη Συναγερμό.

Πρόσφυγες απ' τον οικισμό Βάβδο της Χαλκιδικής ήταν κι η φαμελιά του Δασκάλου. Όταν τις κρύες νύχτες του χειμώνα οι άντρες συνάζονταν στο καφενείο, ο Δάσκαλος έπιανε ν' αφηγείται λέξη προς λέξη τα όσα είχε ακουστά απ' τον πατέρα του, κι εκείνος απ' τον δικό του γέρο: για το πώς οι Μακεδόνες με αρχηγό τον Εμμανουήλ Παπά σήκωσαν κεφάλι στον Τούρκο και για το πώς οι άπιστοι με μπαμπεσιά τούς στρίμωξαν στη χερσόνησο και τους κυνήγησαν ως το Όρος, απ' όπου εδέησε να σωθούν μερικές ψυχές καταφεύγοντας στα νησιά του Αιγαίου. Κι ήταν η φωνή του Δασκάλου, καθώς μιλούσε, συνεπαρμένη απ' το ίδιο της το μέταλλο, κι έλαμπαν τα μάτια του, κι ας ράγιζε κάποτε το πρόσωπό του απ' τις ρυτίδες.

Νέος ακόμα, τ' όνειρό του ήταν να γενεί επιστήμονας. Για τούτο άλλωστε τον προόριζε κι η φαμί-

λια, μολονότι, από πατέρα σε παππού, κανείς στο δέντρο της γενιάς δεν κατάφερε να γλιτώσει απ' το δημοσιούπαλληλίκι. Δεκαοχτώ χρονώ ο Δάσκαλος κατέβηκε στην Αθήνα για σπουδές, δουλεύοντας παράλληλα βοηθός μαγείρου. Στο μεταξύ ξεκοκάλιζε τη *Θέμιδα*, τα *Ιατρικά Χρονικά*, τον Παπαρρηγόπουλο, τ' Απομνημονεύματα των Αγωνιστών, τον Δωδεκάλογο του Γύφτου. Έλιωνε τα παντελόνια του στις δημόσιες βιβλιοθήκες, στο «Νέον» και στου «Γαμβέττα». Σιγά σιγά κατάφερε να βγάλει τους νόμους σκάρτους, περιγελώντας τις επιστήμες, ιδιαίτερα την Ιατρική, σαρκάζοντας το πανεπιστήμιο, τα γεροντάκια που κατείχαν τις έδρες, κι ολοένα βλαστημούσε απλόχερα με τη σιγουριά του αυτοδίδακτου και τον οίστρο του πολιτικάντη.

Τέλος, πούλησε όλα του τα βιβλία, ξοφλώντας τα χρέη του στα χαρτιά και στα τσιγάρα: κράτησε μοναχά τον Μακρυγιάννη και τον Παλαμά, σαν ένα στήριγμα στις ίδιες του τις αντιφάσεις. Μα αν ήταν κάτι σήμερα που να του θυμίζει κείνη την εποχή, δεν ήταν ούτε τα διαβάσματα μήτε η βιοπάλη, παρά κάποιες μικρές πρωινές ώρες, σα σχολνώντας απ' το μαγέρικο τρύπωνε στην εργενική κάμαρή του παρέα με καμιά φαμπρικούδα, καμιά δουλίτσα – μιας και τέτοιες γυναίκες έπεφταν στο μερτικό του. Τελικά, θες από στέρηση, θες από δικού του, κατάφερε κουτσά στραβά να

βγάλει την Παιδαγωγική Ακαδημία και να διοριστεί δάσκαλος. Μα δεν βαρυγκωμούσε. Σ' αντίθεση με τόσους άλλους που γκρίνιαζαν και κλαιγό-ντουσαν, κείνος είχε διατηρήσει στην αποτυχία του κάτι το ατόφιο, το αντρικό. Τώρα, στα σαράντα εννιά του χρόνια, τα πάθη του είχαν λαμπικαριστεί και κατασταλάξει: στο σχολειό και στον γιο του.

«Ξύπνα!» φώναξε ο Δάσκαλος του Κίτσου. «Τον σου, χαμένε» – και μ' ένα απότομο ντιρέκτ τον στρίμωξε στη γωνιά. Όμως ο Κίτσος είχε προ πολλού παραδώσει τα όπλα. Με τα χέρια παράλυτα στα πλευρά, άφηγε το βλέμμα του να τρυπάει τον Δάσκαλο και να χάνεται πέρα – ο Θεός ξέρει πού. Κάτι τέτοια βλέμματα θύμωναν τον Δάσκαλο, τον έκαναν σχεδόν να τρομάζει. Τελικά, αφού είδε κι απόειδε, πέταξε τα γάντια του και βγήκε βροντώντας πίσω του την πόρτα. Όλο και κάποια ταβερνίτσα θα βρισκόταν γι' απόψε, όλο και κάποιος φίλος να θυμηθούνε τα παλιά. «Τι κι αν ο Κίτσος Τζαβέλας απέθανεν εκ λύπης!» Μονοκόμματος, με το μαύρο του ριγωτό κοστούμι, το πουκάμισο στο στήθος ανοιχτό, ο Δάσκαλος ορμούσε ακάθεκτος στα παραλιακά καφωδεία, όπου αραιά και πού, κυρίως στις γιορτάδες, αριβάριζε και καμιά ξοφλημένη αρτίστα. Έτσι ο Κίτσος έμεινε μόνος.

Η κάμαρή του είχε δυο παράθυρα. Το δυτικό έδινε στον Χλωμό, ένα άγριο και σκοτεινό βουνό, που, για να μαλακώσουν την αυστηρότητά του, οι άν-

θρωποι το έλεγαν «τα Ρόδα» – κι ήταν αλήθεια πως τις πολύ ανοιξιτιάτικες μέρες και τις καλοκαιρινές τα βράχια του στην αυγή και στη δύση έπαιρναν να ροδίζουν. Το ανατολικό παράθυρο έδινε στη θάλασσα· πέρα, μέσ' απ' τα φυλλώματα των δέντρων, ξεχώριζε το μικρό λιμάνι, με τη μαβιά, αφρισμένη του θάλασσα· Σκάλα το έλεγαν και το χώριζε απ' την κωμόπολη ίσα ίσα ο δημόσιος δρόμος. Ετούτη η δημοσιά κατέβαζε ρυμούλκες, αλωνιστικές μηχανές, τρακτέρ, του κόσμου τ' αγροτικά μηχανήματα, που ξεκινούσαν από τη Μαλεσίνα, διάβαιναν έξω απ' την κωμόπολη κι έφταναν ίσαμε τις Λιβανάτες. Πήγαιναν σ' αραιές αποστάσεις, το 'να ξοπίσω στ' άλλο, γυρίζοντας αργά, στοχαστικά πάνω στις παμπάλαιες ρόδες τους. Κι έβλεπες τη μαρίδα να τα παίρνει ξοπίσω, κρεμώντας τους σπάγκους με κονσερβοκούτια και γκαζοτενεκέδες να κροταλίζουν.

Σ' ετούτα τ' ατέλειωτα δρομολόγια, ντάλα μεσημέρι, ο Κίτσος είχε κάνει τις πρώτες του φιλίες. Με τον Άκη Κοντολέοντα, τον γιο του πρώτου γιατρού της πόλης, τον Σώτο και τον Γιωργάκη – τους δίδυμους Αναστασίου, που τριγύριζαν πάντα κοληητοί, ντυμένοι όμοια, σαν νούμερο του τσίρκου. Κι ήταν, ακόμα, ο Νικήτας Σωτήρογλου, ο «ωραίος», εκείνος που αργότερα έμελλε να γίνει κλέφτης γυναικών κι αγαπητικός στην πρωτεύουσα. Κι ήταν, ακόμα, άλλοι πολλοί, ντόπιοι και Μακεδόνες, γιατί ανάμεσα στα παιδιά, τουλάχιστον ώσπου να με-

γαλώσουν και να νιώσουν κομμάτι, ο δρόμος ήταν ένας, συντροφικός, αυτός που όλοι μαζί ακολουθούσαν πεζή και σκονισμένοι, πίσω από τις αλωνιστικές μηχανές.

Απ' το ίδιο παράθυρο, το ανατολικό, ο Κίτσος έβλεπε το ποτάμι. Αλαργινό το έλεγαν, ίσως γιατί, ενώ φαινόταν κοντινό, έβανες δρόμο πολύ για να το φτάσεις. Τον χειμώνα κατέβαζε έναν κόσμο κούτσουρα και κορμούς δέντρων, αρκετούς για να υλοτομήσουν μια καινούρια πόλη. Τα καλοκαίρια, πάλι, στέρευε κι απόμενε γυμνό, σαν φιδάκι να λιάζεται. Οι άνεμοι διάβαιναν πάνω του, κινημένοι απ' τον βοριά· πρώτα περνούσαν τα Τέμπη, σάρωναν τον θεσσαλικό κάμπο κι ίσαμε να φτάσουν στην Αττική, στάθμευαν για διανυκτέρευση στη Λοκρίδα. Ίσως γι' αυτό πάντα αργά τις νύχτες οι φούστες των κοριτσιών σηκώνονταν ένα δάχτυλο και χαλνούσαν οι χωρίστρες στ' αγόρια. Όμως, ήταν άνεμοι φιλικοί, ξεθυμασμένοι απ' τα ταξίδια τους – πρόσφυγες κι αυτοί. Περνούσαν ξυστά τους τοίχους, αναποδογυρίζοντας τ' αραγμένα ποδήλατα, χαλνώντας την τάξη στ' άδεια κοφίνια· σήκωναν μικρούς κουρνιαχτούς και καταλάγιαζαν – όπως όλα τα πράγματα στην επαρχία. Ξέφευγαν μόνο οι δράκοντες, σκαλισμένοι στα κάγκελα των μπαλκονιών. Ακίνητοι, ύψωναν τις ουρές με τα λέπια· κουλουριασμένοι, μαύροι και σερπετοί. Με αργή, κυκλωτική κίνηση, έπειτα μ' ένα ξαφνικό ντιρέκτ,

το σκοτάδι έπεφτε πάνω στην κωμόπολη και την αποτέλειωνε.

Τούτο το σκοτάδι στάθηκε για τον Κίτσο λύκος του παραμυθιού με δόντια κοφτερά, τρίχωμα μαύρο και γυαλιστερό. Ξεσήκωνε τ' αερικά κι έστηνε χορό με καλικαντζαραίους και χλωμά ξωτικά. Και τι δεν είχε σκαρφιστεί ο Δάσκαλος για να πολεμήσει τον φόβο του παιδιού. «Μα τι θα κάνω μ' εσένα», του 'λεγε, «κάλλιο το 'χα να 'χα βγάλει κορίτσι». Κι ολοένα πάσχιζε με τα χίλια ζόρια να τον συνεφέρει. Μια νύχτα του χειμώνα, ο Κίτσος θα 'ταν δεν θα 'ταν έξι χρονώ, ο Δάσκαλος φορτώθηκε το βαρύ πέτσινό του κι ετοιμάστηκε να βγει. Ο Κίτσος γαντζώθηκε πάνω του κι έμοιαζε βουβά να τον παρακαλεί με τα μάτια. Τότε ο Δάσκαλος του 'δειξε το εκκλησάκι του Αγίου Σεραφείμ, σκαρφαλωμένο ψηλά σ' έναν λόφο. «Σούσουρο» τον έλεγαν τα παιδιά, μιας κι από κει βγαίνανε πάντα σουρσίματα και παραμιλητά, κι ήταν, καταπώς λέγανε, παλιά, τούρκικο νεκροταφείο. Μόνο που κανείς τους δεν κάτεχε να πει πώς να 'ταν τάχα ένα νεκροταφείο τούρκικο, καταπώς κανείς δεν ήξερε να εξηγήσει τους θορύβους που βγαίναν. «Βλέπεις αυτού;» έδειξε του Κίτσου ο Δάσκαλος. «Θ' ανέβω κει ψηλά ν' ανάψω μια φωτιά, την πιο μεγάλη φωτιά, να τη θυμάσαι!».

Ο Κίτσος έμεινε με τη μύτη κολλημένη στο τζάμι και την ψυχή στο στόμα. Μάταια πάσχιζε να

Ξεκρίνει μέσ' απ' το σκοτάδι, καταπώς άλλοτε προσπαθούσε να ξεχωρίσει την κιμωλία στο χέρι του Δασκάλου. Όσπου κάποτε το σκοτάδι πήρε να ραγίζει, κι έπειτα μονομιάς, σαν να πρωτογεννιόταν ο ήλιος, σηκώθηκε μια φλόγα που καταύγασε τον τόπο. Ο ουρανός χαμήλωσε, φάνηκε το εκκλησάκι του Αγίου Σεραφείμ, ντυμένο στον ασβέστη του, μ' έναν σταυρό στην κορφή να φέγγει. Το σκοτάδι για τον Κίτσο δεν ήταν πια λύκος, αερικό· γίνηκε φωτιά, φίλος.

Τούτα δα συλλογιόταν το παιδί, καθώς ολόγυρά του σέρνονταν τα τετράδια του σχολείου ανάκατα με σημαιούλες της γιορτής, τη Μάσκα, τον Μικρό Ήρωα και τον Μακρυγιάννη. Δεν είχε κέφι για διαβάσματα, μα ούτε για παιχνίδια. Όσην ώρα ο Δάσκαλος μιλούσε από καθέδρας, εκείνος άκουγε άλλα. Κι ενόσω τ' άλλα παιδιά τραγουδούσαν τον Ύμνο, στον νου του τριγύριζε ένας παλιός ρεμπέτικος σκοπός που 'χε ακούσει κάποια νύχτα σε ταβερνάκι. «Χωρίσαμε ένα δειλινό, με δάκρυα στα μάτια, η αγάπη μας ήταν γραφτό, να γίνει δυο κομμάτια». Θαρρείς κι αυτός ο ίδιος ο σκοπός να 'χε μια δύναμη να του παίρνει το μυαλό. «Πονώ σαν συλλογίζομαι, τα όμορφα τα βράδια, που μου 'δινες γλυκά γλυκά, όρκους, φιλιά και χάρδια». Κι όταν κάποτε η λαμπαδηφορία ξεκίνησε φιδωτή μέσ' απ' τους δρόμους της πόλης, του κάκου ο Σώτος κι ο Γιωργάκης, τα δίδυμα, που πήγαιναν ξοπίσω του δεύτερα

στη σειρά, του σφύριζαν στ' αυτή καλαμπούρια. Ο Κίτσος έμενε αγέλαστος. Μοναχά άλλο δεν έκανε παρά να κοιτά ίσια τη λαμπάδα του, τα μάτια ακίνητα, καρφωμένα παθητικά πάνω στη φλόγα, θαρρείς το φως εκείνο να 'ταν το τελευταίο πράγμα που τον έδενε με τη ζωή. Ύστερα, καθώς ένα ξαφνικό ρεύμα σε μια στροφή του δρόμου έκανε τη φλόγα του να χορέψει, έγειρε, ήρθε κι έγινε όλος κέρινος.

Πρωί πρωί την άλλη μέρα ο καθρέφτης τον έδειξε θανατερά χλωμό. Έκανε δυο βήματα, ζαλίστηκε, παραπάτησε, κι ήρθε να πέσει στο κρεβάτι ξανά. Το ταβάνι στριφογύριζε και τα παράθυρα άλλαζαν θέση στους τοίχους. Στο βάθος ξεχώριζε ο Χλωμός, γκριζος κι ακίνητος, ξαπλωμένος στην πεδιάδα σαν άρρωστο ζώο. Η μάνα, ανήσυχη που δεν τον άκουγε να σαλεύει, μπήκε στην κάμαρη, έβαλε το χέρι της στο μέτωπό του, κι έστειλε ευθύς να φωνάξουν τον γιατρό. Ο γιατρός, ένα γέρικο ανθρωπάκι ρυτιδιασμένο κι άσπρο σαν το χαρτί, διέταξε να του κόψουν βεντούζες. «Πίνουν το κακό αίμα», είπε και σταύρωσε με τα δάχτυλά του τον αέρα για να ξορκίσει τα πνεύματα. Η μάνα τού Κίτσου πήρε ένα μεγάλο πιρούνι της κουζίνας, άναψε σε μια λεκάνη οινόπνευμα και βουτώντας μέσα το πιρούνι, που το είχε επιδέσει με μπαμπάκι, ράντιζε μ' αυτό το κοίλο της βεντούζας. Μόλις η βεντούζα πύρωνε, την κάθιζε με δύναμη και δεξιού-

νη στη ράχη του παιδιού. Δεκαεφτά βεντούζες δέχτηκε η πλάτη του Κίτσου, όσα και τα χρόνια του κάθε τόσο τινάζοταν και παρακαλούσε: «Όχι, μάνα: όχι άλλη, σε παρακαλώ».

Η τελευταία βεντούζα, η «κοφτή» όπως τη λέγαν, άφησε στην πλάτη του παιδιού ένα σημάδι. Σαν την πεντάλφα των Εβραίων ή σαν μαγικό αριθμό. Έπειτα η μάνα κούφωσε τα παντζούρια και πατώντας στα νύχια των ποδιών τον άφησε μόνο.

Η νύχτα πέρασε αγκομαχώντας. Ούτε μια, ούτε δυο: στρατιές ολάκερες από αρρώστιες είχαν δώσει μάχες πάνω στον Κίτσο. Θαρρείς και το παιδί να κάτεχε μια θέση-κλειδί που όλες την ήθελαν και τη διεκδικούσαν. Είχε περάσει από κοκίτη, ανεμοβλογιά και διφθερίτη, χωρίς να υπολογίσει κανείς κάτι αναίτιους πυρετούς που φούντωναν ξαφνικά και κατάκαιγαν το περασμένο από κόσκινο σώμα. Μέχρι τα έξι του χρόνια είχε μείνει πετσί και κόκαλο. Τη σωτηρία τού την έδωσε η θάλασσα. Εφτά χρονώ πρωτοκολύμπησε στο μικρό λιμάνι της Σκάλας: το κύμα του 'κλεισε τις πληγές, η φλούδα του ήλιου τον σκέπασε με καινούριο, ανθεκτικό δέρμα. Τώρα μπορούσε να πηγαίνει κι αυτός με τ' άλλα παιδιά, να κυλιέται στις σκόνες, παίζοντας τη μακριά γαιδούρα, τα πεντόβολα, σκλαβάκια, κλέφτες κι αστυνόμους. Από άτσαλος κι άτολμος κατάφερε να οργώνει τα γήπεδα, να παραβγαίνει στο άλμα επί κοντώ, να βουτά στη θάλασσα

από δυο μέτρα ύψος. Μοναχά μια φορά, κολυμπώντας στ' ανοιχτά μόνος, μια κίτρινη μέδουσα με μπλάβια πλοκάμια ήρθε και κόλλησε πάνω του γεμίζοντάς τον σπυριά. Πόναγε μιαν ολάκερη βδομάδα, κι απόφευγε να δείχνεται στον κόσμο. Τούτη η βδομάδα στάθηκε ένα όριο, κάτι σαν παρένθεση ανάμεσα στην τωρινή και στις προηγούμενες αρρώστιες του. Ακόμα και σήμερα, σαν τύχαινε να κακοπάθει και να στραβοκοιμηθεί, τον κυνηγούσε στον ύπνο του η μέδουσα. Κολλούσε πάνω του, λάμια σωστή, και τον βύζαινε.

Πρωί πρωί, αξημέρωτα, ο Κίτσος πετάχτηκε μουσκίδι στον ιδρώτα. Άναψε το ηλεκτρικό να διώξει το φάντασμα της νύχτας, ύστερα, σαν από ένστικτο, σύρθηκε στον καθρέφτη. Είδε το πρόσωπό του να 'χει γεμίσει εξάνθημα που αλλού κιτρίνιζε κι αλλού μπλάβιζε. Τα μάτια του ήρθαν κι έγιναν δυο στιγμές φόβου.

Αυτή τη φορά ο Δάσκαλος δεν έστειλε να φωνάξουν τον γέρο γιατρό. Κάθε τι που είχε σχέση με ξόρκια και μαγγανείες ο Δάσκαλος τ' απόρριχνε από ένστικτο. Κι ας τη σάρκαζε κάποτε, σήμερα πίστευε στην ορθόδοξη επιστήμη. Γι' αυτό και μήνυσε του Αντώνη Κοντολέοντα –του πατέρα του Άκη– νά 'ρθει να εξετάσει τον γιο του. Ο Δόκτωρ Κοντολέων, που 'χε σπουδάσει στο εξωτερικό και κρατούσε μια μαύρη γυαλιστερή τσάντα στο χέρι, με το που είδε τον Κίτσο, σφράγισε την αρρώστια

του με μια ετικέτα: «ερισύπελας» την είπε· μολονότι, πρόσθεσε, ο κόσμος την ήξερε «ανεμοπύρωμα» και μ' αυτήν την ονομασία είχε μείνει. Σ' ετούτο τ' ανεμοπύρωμα το πολύ φως έβλαφτε, συνέστησε λοιπόν να φράξουν τα παράθυρα και να σκεπάσουν το ηλεκτρικό φως. Έδωσε, ακόμα, οδηγίες για τα φάρμακα και τη θεραπεία. Κι όπως ένιωσε τα μάτια του Δασκάλου ανήσυχα να τον καρφώνουν, τον χτύπησε φιλικά στον ώμο: «Έλα, Δάσκαλε», του 'πε, «μη λιγοψυχάς· για τούτο είμεθα εδώ, για να πολεμάμε». Κι έλαμπε κρατημένη στο χέρι η τσάντα του, ένα ξένο φως, δερμάτινο, σαν τα φώτα από την Εσπερία.

Η μάνα έπιασε κι έντυσε τα παράθυρα με μπλε κόλλα, απ' αυτήν που έντυνε και τα τετράδια του γιου της, κι ο Δάσκαλος ανέβηκε σε μια καρέκλα και τύλιξε τον γλόμπο του ηλεκτρικού με μιαν εφημερίδα. Έτσι το δωμάτιο μαλάκωσε. Το φως ξέφευγε μόνο μέσ' απ' τις χαραμάδες· βασίλευε μια άχνη σιγανού πυρετού, κάτι σαν μάλαγμα πληγής που την έχουν σκεπάσει με δεντρολίβανο και φύλλα από ευκάλυπτο. Μόνο τα μάτια του παιδιού σπίζαν τυλιγμένα στη γυαλάδα του πυρετού. Η μέρα με τη νύχτα δεν χωρίζονταν· βασίλευε μια πάχνη από σκοτεινό φως. Αραιά και πού, φρουροί που αλλάζουν βάρδια, γλιστρούσαν στην κάμαρη πότε ο Δάσκαλος, άλλοτε η μάνα. Η μια κρατώντας ένα φασκόμηλο, ο άλλος μιαν εφημερίδα. Κάθονταν

άκρη στο κρεβάτι, η μάνα αμίλητη, ο Δάσκαλος ρίχνοντας ματιές στα πολιτικά.

Δεν είχε ξαναπονέσει γι' άλλον άνθρωπο στη ζωή του, όσο γι' αυτόν τον μονάκριβο γιο. Γυρνώντας απ' την Αθήνα και πιάνοντας δουλειά στο σχολείο της πόλης, παντρεύτηκε με προξενιό. Μια ήσυχη, περασμένη στα χρόνια, γυναίκα. Υποταγμένη και λιγομίλητη. Με τον καιρό τη συνήθισε· σαν μάνα του παιδιού τη σεβόταν – ζούσαν αρμονικά. Μα ο Κίτσος ήταν άλλο πράγμα· μια μπουκιά ανθρώπου που βλάσταινε και πετούσε φύλλα, μάθαινε λέξεις όπως: ήλιος, λιβάδι, αρνί· τα ρήματα: θέλω, αγαπώ, διψώ. Κι όσο ο Κίτσος μεγάλωνε, τόσο έμοιαζε του Δασκάλου. Είχε πάρει το ανάστημα, το πιγούνι του με τη βούλα στη μέση, το φαρδύ μέτωπο, τις ανοιχτές πλάτες, θα 'λεγες, ακόμα, το ίδιο το περπάτημα. Μόνο που ο Κίτσος είχε έναν ιδιαίτερο τρόπο να βαδίζει: λες και δεν ακουμπούσε χάρμω, παρά θαρρείς ετούτη η γη να του ήταν προσωρινή. Μοναχά τα μάτια του παιδιού ήταν ξένα. Ολότελα ξένα. Εκεί που τα 'βλεπες στέρεα, δυνατά να στραφτοκοπούν πάνω στο παιχνίδι, την ίδια στιγμή γλιστρούσαν, χάνονταν. Τα 'βρισκες τυλιγμένα στις σκιερές ραβδώσεις του Χλωμού, ανάσκελα στη χρυσή διαφάνεια απ' το ποτάμι, κρεμασμένα απ' τα γυμνά καλώδια στα δέντρα. Τα 'πιανες, ακόμα, χειμώνα καιρό να περιδιαβάζουν στις πλαγιές του λόφου, εκεί που κάποια νύχτα ο Δάσκαλος άναψε

μια φωτιά. Θαρρείς τα μάτια να 'ταν από μόνα τους ένα φως μες στο απόλυτο σκοτάδι.

Για τον Δάσκαλο το ν' ανάψεις μια φωτιά ήταν κάτι απλό, τετραγωνισμένο. Κάθε τι που έκρυβε μυστήριο ήταν έξω απ' τη φύση του. Το κρασί, η πυγμαχία, οι γυναίκες βοηθούσαν κι αυτά στο να κάνει τετράγωνη μέσα του την εικόνα του κόσμου. Ήξερε το βάρος μιας γροθιάς και την τιμούσε. Ήταν άντρας πέρα για πέρα, χωρίς ίχνος από θηλυκό στοιχείο. Κατ' αναλογία η αγάπη του για τον Κίτσο ήταν στέρεη, πεισματική. Γι' αυτό και κάθε αρρώστια του παιδιού, το παραμικρό ξανακύλισμα στη φιλάσθενη περίοδο των πρώτων του χρόνων, τον έκανε σκληρό, καχύποπτο, με παρωπίδες. Μοναχά που δεν αφηνόταν εύκολα να εκδηλωθεί. Όσο η χαρά του ήταν άγρια, εκθαμβωτική, άλλο τόσο η στενοχώρια φάνταζε πάνω του σκοτεινή, αβυσσαλέα, και σ' αυτό ο Κίτσος του 'μοιαζε. Έτσι, λοιπόν, όσο καιρό ο Κίτσος έπεφτε στο μάθημα της Ιστορίας, ατακτούσε, αντιμιλούσε, αντιδρούσε, ο Δάσκαλος έστηνε πανηγύρι. Έβλεπε στις εκδηλώσεις αυτές του παιδιού την επιβεβαίωση μιας σφριγηλής ζωντάνιας. Του θύμιζαν τις δικές του αντιδράσεις, τις νεανικές του επαναστάσεις.

Τέσσερις μέρες ψήθηκε στον πυρετό ο Κίτσος. Τέσσερις μέρες τα εξανθήματα δώσανε πάνω του μάχες, με νεκρούς και τραυματίες. Την πέμπτη μέρα η κοκκινίλα έσβησε, ο πυρετός ήρθε κι έπεσε

κι αυτός. Η μάνα ξήλωσε τις κόλλες απ' τα παράθυρα κι άφησε μόνο την εφημερίδα τυλιγμένη στον γλόμπο του ηλεκτρικού, μην τύχει και ξαφνιστούν τα μάτια του παιδιού. Αγάλι αγάλι, ο Κίτσος άρχισε να σηκώνεται, να κάθεται σε μια πολυθρόνα και να διαβάζει. Καθώς στο σχολειό τούς είχανε δώσει να διαβάσουν Σολωμό, είχε αρχίσει να νιώθει σαν ελεύθερος πολιορκημένος. Έπειτα, άξαφνα, πετώντας την πιτζάμα του, είδε στην πλάτη του ένα σημάδι. Σαν να τον είχαν σφραγίσει με την πεντάλφα των Εβραίων ή με μαγικό αριθμό.

«Θα 'ναι απ' τη βεντούζα», είπε ο Δάσκαλος και δεν πήρε τον κόπο να μηνύσει του γιατρού.

Το σημάδι έμεινε στη θέση εκείνη δυο μέρες σωστές. Την τρίτη πήδηξε ξαφνικά στον ώμο, ενώ την τέταρτη κρύφτηκε πίσω από τ' αυτί. Σαν αντάρτης που ξέκοψε απ' την ομάδα του κι έμεινε για να πολεμήσει μόνος. Υστερότερα, την πέμπτη μέρα, ήρθε να τυπωθεί στο ακρόχειλο. Σαν ραφή από τραύμα ή προέκταση που άφηνε το ίδιο το στόμα.

«Σε πονά;» ρωτούσε ο Δάσκαλος.

«Όχι».

Αλλά καθώς ο Δάσκαλος έβαζε τα γάντια τού μποξ και τον προσκαλούσε, το παιδί άπλωνε τα χέρια του γυμνά, όχι πια για άμυνα, μα για διαμαρτυρία.

Στο μεταξύ στο σχολειό τ' άλλα παιδιά τον ρωτούσαν για το σημάδι, κι ο Κίτσος, κατεβάζοντας

τα μάτια, έλεγε πως ήταν φιλί που είχε ξαστοχήσει. Τα παιδιά γελούσαν – έμαθε κι ο ίδιος να γελά. Μόνο ο Άκης Κοντολέοντας τον πήρε παράμερα και του εξήγησε πως κατά τη γνώμη του θα 'πρεπε να 'ταν μόλυνση ή ακόμα, στη χειρότερη περίπτωση, έρπης. Το καλύτερο θα 'ταν να πάει να τονε δει γιατρός.

«Σα δεν εμπιστεύεσαι τον πατέρα μου, σύρε να σε δει άλλος», του είπε.

«Μην είσαι κουτός», του πέταξε ο Κίτσος, «για ένα σπυρί δεν χάλασε ο κόσμος· έπειτα, μην το ξεχνάς, είμαστε πάνω στην εφηβεία».

Στο βάθος σκιαζόταν να τονε δει γιατρός. Του φαινότανε πως, έτσι και του 'βρισκε το παραμικρό, θα περνούσε το υπόλοιπο της ζωής του, αν όχι στο κρεβάτι, σε καραντίνα.

«Από τώρα μου 'γινες γιατρός, μωρέ Άκη», γέλασε του φίλου του. «Κάτσε πρώτα να ξεμπερδέψουμε με τον Γαβριάδη κι ύστερα τα συζητάμε», κι εννοούσε τον καθηγητή τους της Ιστορίας, έναν φτενό, κοντακιανό, με χωρίστρα στη μέση.

«Αλήθεια», ρώτησε ο Άκης, «σαν πάrouμε τ' απολυτήριο, του λόγου σου τι σκοπεύεις να κάνεις, θα δώσεις πουθενά;»

Ο Κίτσος απότομα σκοτείνιασε, έριξε αλλού το βλέμμα.

«Θα 'θελα...» είπε. «Δεν ξέρω τι θα 'θελα· γιατί ρωτάς;»

Ξαφνικά θυμήθηκε κορνιζαρισμένα στους τοίχους του σπιτιού τ' απολυτήρια του γυμνασίου, του στρατού, το δίπλωμα της Ακαδημίας. Του φάνηκε τώρα κάτι φοβερό τούτη η παράταξη, θαρρείς κι όλοι τους είχαν βαλθεί να βαλσαμώσουν τη ζωή τους.

«Τι λες, ώρα δεν είναι να διαβάσουμε;» έκανε ο Άκης. Και ξανάσκυψε στα χαρτιά.

Ύστερα από μερικές μέρες το σημάδι ξαφνικά σβήστηκε, όπως άξαφνα είχε έρθει.

Ανοιξη

Η άνοιξη λαγοκοιμότανε στον κάμπο της Λοκρίδος. Κρυμμένη μες στις μπαμπακιές, στα καπνοχώραφα, τρύπωνε στις κουφάλες από τις γέρικες ελιές, γαργαλούσε τις κοιλιές στ' αρνιά, έζυνε τα κερατάκια στα κριάρια. Τη δύση, από σεμνή γεροντοκόρη, τη μεταμόρφωνε σε μενεξεδένια, εκστατική ερωμένη. Έπειτα παρατώντας τον κάμπο, κατηφόρισε για την πόλη. Βρήκε βραγιές, ξάπλωσε στα περβόλια, σκόρπισε παντού μυριστικές πυρκαγιές. Έντυσε τα πρόσωπα των ανθρώπων με καλοσύνη που 'χε έναν ολάκερο χειμώνα να φανεί. Μόνο τον Χλωμό δεν τόλμησε ν' αγγίξει. Ίσως επειδή ήταν βουνό κι ακλόνητο, ίσως γιατί, ό,τι και να 'κανε, ήταν ο άρχοντας της πόλης. Κάτι σαν τυραννία.

Το άναμμα έφτασε ίσαμε το γυμνάσιο. Τα παι-

διά δεν έβλεπαν την ώρα και τη στιγμή να κλείσουν τα βιβλία τους και να ξεχυθούν στους δρόμους. Μα και οι δρόμοι δύσκολα τα χωρούσαν. Τότε καβάλαγαν τα μηχανάκια και τραβούσαν για τη Σκεντέραγα, το Κυπαρίσσι, το Ζέλι, ίσαμε τη Σκάλα. Από κει μπορούσαν να βλέπουν τη θάλασσα και να μην τη χορταίνουν. Σαν παλιά ερωμένη που την είχαν αρνηθεί. Είχε πετάξει τα μαβιά από πάνω της και ντυθεί γαλανή. Έτσι και η Μυρσίνη. Κόρη του Αγρονόμου της περιοχής, πρώτη μαθήτρια του σχολείου, πέταξε τη σχολική ποδιά και φόρεσε γαλάζιο φόρεμα με άσπρο γιακαδάκι. Δεν ήταν, να πεις, όμορφη, μοναχά μεσάτη, κι όλη μαζί ανάδινε μια γλύκα κρυφή κι αρχοντιά. Σε μια έκθεση που τους έβαλαν στο σχολείο με θέμα την άνοιξη, ο Κίτσος έγραψε για τη Μυρσίνη. Μοναχά αντί να παραδώσει την κόλλα του, τη δίπλωσε και την έστειλε ραβασάκι. Τέλος, η άνοιξη, σαρώνοντας και το τελευταίο οχυρό, ρίχτηκε πάνω στον Κίτσο. Μόλο που η αρρώστια τον είχε σκάψει, τίποτα δεν πρόδινε πάνω του το πέρασμά της. Είχε βρει πάλι το χρώμα του, ψήλωνε και τραγουδούσε σαν τον κορυδαλλό.

Εννιά χρονώ ο Κίτσος είχε πάρει το βάφτισμα με τις γυναίκες τρυπώνοντας κάτω από τις φούστες της κυρίας Δημάρχου – κι ήταν τότε η Δημαρχίνα ένα ζωηρό, ολάνοιχτο τριαντάφυλλο που μοσκοβολούσε. Την άκουγε να γαργαλίζεται και να κρυφογελά, πως τάχα ένα μικρό σκαθάρι είχε τρυ-

πώσει στο μεσοφούστανό της. Δεκατεσσάρω χρόνῳ ο Κίτσοσ εἶχε κιόλασ σχέσεισ. Ο Δάσκαλοσ μόνοσ του τον ἔσπρωχνε να πηγαίνει· πότε με καμιά μακρινή ξαδέρφη, πότε με καμιά καθαρή δουλίτσα. Ἦθελε τον γιο του άντρα και τον ἤθελε από νωρίσ. Σκιαζόταν την περίοδο όπου τ' αγόρια πέφτουσ σ' ακαταληψία, κι ὄλο τα βρίσκεις ψαχουλεύοντασ τουσ καβάλουσ των παντελονιών τουσ. Μοναχά που τον ορμήνευε να φυλάγεται από τισ «παστρικέσ». Τούτεσ δα μένανε στην εξορία του Αδάμ, κι ολημέρα πέρναγαν τον καιρό τουσ μπροσ στον καθρέφτη, μισόγδυτεσ, μ' ἓνα τσιγάρο στο στόμα. «Τον νου σου, αγόρι μου», του ἔλεγε ο Δάσκαλοσ, «εἶναι μισερέσ κι ἄρρωστεσ αποπάνω». Κι ἔπαιρνε το βλέμμα του κάτι το ζοφερό, σαν των ηρώων στισ τραγωδίεσ. Τούτα τα βλέμματα ἦταν ἴσωσ η αρχή για κάποια φήμη που ἔτρεχε στην πόλη· πωσ τάχα νέοσ ο Δάσκαλοσ, γυρνώντας απ' την Αθήνα, ἔφερε μαζί με τα διπλώματα κι άλλεσ διακρίσεισ – αυτέσ που μ' ενέσεισ και χάπια πάσχισε να εξολοθρέψει. Κι ἦταν, λέει, κείνη την εποχή ο Δάσκαλοσ, αν πιστέψουμε στισ διαδόσεισ, πετσί και κόκαλο και με πεσμένο το ηθικό του. Ὅσο για τον Κίτσο, δεν εἶχε μάτια παρά για τη Μυρσίνη μόνο.

Ἦταν η πρώτη κοπέλα που ἔβλεπε με διαφορετικό μάτι· στο ἀγγιγμά της δεν αντιδρούσε σπαρταρώντασ, παρά μουδιάζοντασ. Κι εἶχε απάνω της κάτι που τον ἔκανε, πρώτη του φορά, να πονά πα-

ράξενά. Θες οι τρόποι της, θες τα φερσίματά της, θαρρούσες πως δεν ήταν η κόρη του Αγρονόμου, παρά πνεύμα χαριτωμένο που 'χε πάρει τη μορφή κοπέλας. Τέλειωναν τα μαθήματα κι έβγαιναν για σεργιάνι. Διάλεγαν τους δρόμους τους πιο απόμερους, εκεί που ανέμιζαν κάτι βούρλα μοναχικά, και με τα χέρια πλεγμένα, εκστατικοί, άφηναν τον ήλιο στη δύση του να τυπώνει πάνω τους τη βαθιά ουλή του. Κι άλλοτε, πάλι, αραγμένοι στην ακρογιαλιά, έμοιαζαν με τίποτα θνητούς που οι θεοί από σπλάχνιση είχαν αλλάξει σε βραχάκια. Κι ήταν όλη ετούτη η περίοδος πριν από τις εξετάσεις που τη ζούσαν κι οι δυο αμίλητοι, εντατικά, σαν δυο παιδάκια στην ερημιά. Ξαπλωμένος στα πόδια της Μυρσίνης, ο Κίτσος έμοιαζε να σιγοκαίγεται. Μα δεν τολμούσε να ξανοιχτεί. Τότε άλλαζε τον πόθο του και με τα μάτια κλειστά αφηνόταν να ταξιδέψει.

Ξανάβλεπε τους αντάρτες να κατεβαίνουν το βουνό, με τις αγκαθωτές γενειάδες τους, τα φισέκια δεμένα σταυρωτά στο στήθος. Είχαν βαριά εξάρτυση κι ανάλαφρη περπατησιά: ένα πλέγμα ρυτίδες τους έκλεινε το πρόσωπο. Κατασκήνωναν πρόχειρα γύρω σε φωτιές, φυλάγοντας οληνύχτα μονοβάρδια, βηματίζοντας πάνω κάτω, χτυπώντας τα πλευρά τους με τα χέρια χιαστί, για να προφυλάγονται απ' το κρύο. Αραιά και πού άκουγες ένα κροτάλισμα πολυβόλου, κι έπειτα τις φωνές τους, συνθηματικές, άγριες – σαν τσακάλια. Ύστερα,

όταν οι τροφές κάποτε σώθηκαν, σώθηκε και η υπομονή, χτύπησαν μια νύχτα την πόλη. Μπήκαν στα σπίτια, δίχως να υπολογίσουν δεξιούς μήτε αριστερούς, και πήραν στανικά ψωμί, ελιές, λάδι και νερό, παραβίασαν το Δημόσιο Ταμείο, πήραν έγγραφα, κυρίως τις οφειλές, κι αποπάνω βάλανε φωτιά στο δικαστήριο. Μια νύχτα βάστηξε το πλιάτσικο: ύστερα οι αντάρτες ξαναγύρισαν στο κρησφύγετό τους. Σ' ετούτα τα λημέρια λοιπόν, όταν τ' Αντάρτικο διέλυσε, ο Κίτσος έκρυβε τους θησαυρούς του: τίποτα κάλυκες από σφαίρες, θραύσματα από χειροβομβίδες, παλιωμένους ζωστήρες κι αμπέχονα, καθώς και χαλικάκια. Τούτα τα χαλικάκια τα μάζευε από τις πλαγιές του Χλωμού, εκεί όπου ο τακτικός στρατός έγραφε μ' αυτά συνθήματα: «Ζήτω η Αιωνία Ελλάδα», «Θάνατος στον Εαμοκομμουνισμό». Ο Κίτσος τα χρησιμοποιούσε γράφοντας δικές του λέξεις: «Δάσκαλος», «Ήλιος», «Μυρσίνη», «Χαρά». Μα ήταν και φορές που, σαν να ξέφευγαν απ' τα χέρια του, οι πέτρες σχημάτιζαν δικές τους λέξεις: «Σημάδι», «Φόβος», «Σκλαβιά». Κι ολοένα πολιορκημένοι από γένια, ξεθεωμένοι και πεινασμένοι, οι άντρες κατέβαιναν απ' το βουνό, κι άλλοι έφευγαν σε δουλειές και στα χωράφια κι άλλοι σε εξορίες. Όλα έμοιαζαν να ξαναπαίρνουν έναν ρυθμό ειρηνικό, σαν να μην είχε συμβεί τίποτα ή σαν όλα να 'χαν τακτοποιηθεί με τον καλύτερο τρόπο. Τότε πια, όταν τα γεγονότα καταλάγιασαν κι

ο χειμώνας σύναξε τους ανθρώπους γύρω στα τζάκια, ο Δάσκαλος έπαιρνε ν' αφηγείται τα κατορθώματα του Εμμανουήλ Παπά.

Για το πώς ο γενναίος οπλαρχηγός σύναξε τους Μακεδόνες ξεσηκώνοντάς τους ενάντια στον Τούρκο, για το πώς οι οπλαρχηγοί του Ολύμπου απ' τη μεριά τους καθυστερούσαν τη βοήθεια, την ίδια στιγμή που ο Ιωάννης Καποδίστριας άλλο δεν έκανε παρά να υπόσχεται, στέλνοντας μηνύματα καρτερίας στα παλικάρια του Παπά. Έτσι, δεν άργησε η Χαλκιδική να πνιγεί στο αίμα κι οι Έλληνες σύρθηκαν, σκλάβοι ξανά, στον θάνατο και στην ατίμωση. Κι ακολουθούσαν οι περιγραφές απ' τις σφαγές, άγριες και που έκαναν τη φωτιά στο τζάκι να πετάει κεφάλι, γράφοντας με τα γλωσσίδια της συνθήματα πάνω στους τοίχους. Κι όσο τα λόγια του Δασκάλου ξεπηδούσαν βροντερά, ισοφαρίζοντας την ηρωική μεγαλοπρέπεια του «Σήμερα» της 25ης Μαρτίου, τόσο μέσα του, κρυφά, ο θαυμασμός κι η εκτίμηση του Κίτσου για τον πατέρα του γινόταν παιάνας. Έφευγε με το κεφάλι αναμμένο, φουντωμένος ολάκερος, έτοιμος να τα βάλει με χίλιους εχθρούς.

Όμως αργότερα, ίσως το ίδιο βράδυ, όταν οι λέξεις καταλάγιαζαν, η μια εικόνα, αυτή που είχε μέσα του, κι η άλλη, που είχε μπροστά του, σαν να μην ταίριαζαν, λες και ο Δάσκαλος είχε σαν τα νομίσματα δυο όψεις. Ξανάφερνε στον νου του τους αντάρτες δεμένους πισθάγκωνα να κατηφορίζουν

τις πλαγιές του Χλωμού συνοδεΐα μ' απόσπασμα, κι έβλεπε τις ξιφολόγχες που τους τσιγκλούσαν να προχωρήσουν. Κι όσο ο Κίτσος κατέφευγε στον Δάσκαλο ρωτώντας τον για την κατάσταση, πασχίζοντας να βγάλει μιαν άκρη, τόσο εκείνος σώπαινε ή αποκρινόταν με μισόλογα, αποφεύγοντας να πάρει οποιαδήποτε θέση. Τούτες τις ύποπτες σιωπές, τα λοξά βλέμματα, ο Κίτσος τ' απόρριχνε σαν λέπρα. Ήθελε μιαν απάντηση και την ήθελε αμέσως. Όμως τ' άλλο πρωί ο ήλιος έλαμπε πάλι κι ο Δάσκαλος γελαστός προσκαλούσε τον Κίτσο σε πυγμαχία. «Άντε, ρε», του 'λεγε, «άσε τα διαβάσματα· κάλλιο να ξέρεις να χτυπάς με τη γροθιά παρά με τον κονδυλοφόρο». Γιατί βέβαια, ποιος άλλος πατέρας ανέβαινε σ' έναν λόφο ώρα μεσάνυχτα ν' ανάψει μια φωτιά, ποιος άλλος γέλαγε σαν ο γιος του έπεφτε στην Ιστορία;

Τότε η Μυρσίνη, σκύβοντας πάνω απ' τον Κίτσο, τον χάιδευε απαλά στα μαλλιά και τον ξυπνούσε:

«Έ, Κίτσο, τι σκέφτεσαι, θα μου πεις κι εμένα;».

«Δεν είναι τίποτα», της έλεγε, «θα περάσει».

Την ίδια στιγμή το βλέμμα του χανόταν στις πλαγιές του Χλωμού. Υπερφαλαγγισμένο ακόμα απ' τα χιόνια του χειμώνα, το βουνό έμοιαζε τυλιγμένο σε σάβανο νεκρικό.

Η Μεγαλοβδομάδα έφτασε· η πόλη γέμισε βάγια και πασχαλιές. Παρέα με τον Άκη Κοντολέοντα ο

Κίτσος έψελνε στην εκκλησιά. Είχαν κι οι δυο τους φωνές που συνδύαζαν τόνους μελιστάλαχτους με μιαν εφηβική αψάδα. Κι είχαν μάθει στην εντέλεια τα τροπάρια, πράγμα που ταίριαζε στο ψηλόλιγνο σουλούπι τους και στ' άσπρα πουκάμισα που πτυχώνονταν πάνω τους σαν άμφια. Απέναντι, στους δεξιούς ψαλτάδες, στεκόταν ο Δάσκαλος. Με το ίδιο πάντα μαύρο ριγωτό κοστούμι, ντούρος, το βλέμμα καρφωμένο στον γιο του. Στο βάθος, χαμένη στον γυναικωνίτη, ο Κίτσος ξεχώριζε τη μάνα του. Με βλέμμα χαμηλωμένο, κατανυκτική, παρακολουθούσε τη λειτουργία μέσ' απ' τη Σύνοψη. Αραιά και πού τα χείλη της σάλευαν· δεν ήξερες, έψελνε για ξόρκιζε κανένα πνεύμα. Τρία βήματα μπροστά στεκόταν η Μυρσίνη, με γαλάζιο φόρεμα κι άσπρο γιακαδάκι, κι άφηνε τις ματιές των αγίων να την αγκαλιάζουν θωπευτικές. Το πρωί της Μεγάλης Πέμπτης ο Κίτσος κοινώνησε· το βράδυ του Επιταφίου το βλέμμα της Μυρσίνης έριχνε σαΐτες. Με μάτια διεσταλμένα, που μέσα οι κόρες ξεχώριζαν χρυσές, η Μυρσίνη άλλαζε ξαφνικά σε Αφροδίτη. Μια Αφροδίτη της Ορθοδοξίας. Τότε τα μάγουλα του Κίτσου βάφονταν σαν τα πασχαλινά αυγά. Τέλος, ανήμερα την Πασχαλιά, ενόσω οι καπνοί κι η κνίσα από τ' αρνιά στροβιλίζονταν στον αγέρα κι ο κόσμος τριγύριζε από σπίτι σε σπίτι, τρώγοντας, πίνοντας και τσουγκρίζοντας αυγά, ο Κίτσος, κλεισμένος στο γιατά-

κι του, παραδόθηκε κατά μόνας σ' έργα βάναυσα, καταναγκαστικά.

Μόλις τέλειωναν τ' Άγια Πάθη, άρχιζαν τα πάθη των παιδιών. Οι εξετάσεις φάνηκαν στον ορίζοντα: ένα πηχτό, μαύρο σύννεφο. Γοργός στην αντίληψη, ξύπνιος στη σκέψη, ο Κίτσοσ δεν έβαζε και πολύ κόπο στο διάβασμα. Μια ανάγνωση, κι αυτή στο διάλειμμα, έφτανε και περίσσευε. Μοναχά το μάθημα της Ιστορίας τον παίδευε. Δεν ήταν τόσο που δυσκολευόταν ν' αποστηθίσει τις ημερομηνίες, όσο μια βαθύτερη αδυναμία να συμβαδίσει με το ίδιο το μάθημα. Θαρρείς κι η Ιστορία μες στο βιβλίο να 'ταν κομμένη και ραμμένη σε στενά φορέματα που την εμπόδιζαν να σαλέψει. Έφταιγε και σ' αυτό ο καθηγητής τους, ο κύριος Γαβριάδης.

Έφτανε στο μάθημα ντυμένος με το ίδιο πάντα γκριζο τριμμένο φανελένιο κοστούμι, με λερωμένες μανσέτες, απ' όπου περίσσευαν κάτι καρποί τριχωτοί, αλύγιστοι, που τέλειωναν σε νύχια γαμψά, πουλίσια. Στις γιορτές άλλαζε κι έβαζε ένα άλλο γκριζο, λιγότερο τριμμένο κοστούμι. Ήταν φτενός, κοντακιανός, με χωρίστρα στη μέση, κι είχε ένα κρανίο αλλόκοτο, τριγωνικό, σαν ετοιμόρροπη στέγη. Είχε και δυο μάτια που, χωρίς να 'ναι αλλήθωρα, δεν κοίταζαν ποτέ ίσια. Έμπαινε στην τάξη ύπουλα, πατώντας στις μύτες των ποδιών, και φώναζε το απουσιολόγιο με μια φωνή λαρυγγική – σαν γυναίκα που τη βιάζουν.

Δεν ήταν Μακεδόνας, άλλα ούτε και ντόπιος μπορούσε να 'ναι. Κανείς δεν ήξερε πούθε κρατούσε η σκούφια του, μολονότι πολλοί λέγανε πως έφτασε διωγμένος από άλλα γυμνάσια της χώρας και πως το σόι του κράταγε από εβραϊκή φάρα. Λέγανε, ακόμα, πως είχε πλούτια κρυφά και πως εκμεταλλευόταν τους φτωχούς τοκίζοντας τα χρήματά του. Ο ίδιος κρατούσε μια κάμαρη σ' ένα δίπατο σπίτι, απ' όπου τα βράδια ξεχυνόταν μια μурωδιά ταγκή, σαν ξινισμένη. Ζούσε λιτά, σχεδόν στερημένα, κι ας κουδούνιζαν τα φλουριά μες στο πουγκί του. Τούτο το πουγκί τ' άνοιγε μόνο, αν πιστέψουμε τις διαδόσεις, για φιληνάδες που συντηρούσε κρυφά και που μπαινόβγαιναν σε ώρες ακατάλληλες στο δωμάτιό του. Όμως άλλες διαδόσεις τον έλεγαν ανώμαλο· έφταναν, μάλιστα, να πουν πως στον στρατό τον είχαν πιάσει με τον επιλοχία του και πως ο μεν ένας είχε πάει φυλακή κι ο άλλος τιμωρηθεί με απόταξη. Κι η αλήθεια ήταν, όπως τον έβλεπες να βαδίζει σαν νευρόσπαστο, όλος μαζί ανάδινε μια μπόχα του στρατώνα. Ωστόσο, ο λόγος του περνούσε στον Γυμνασιάρχη, κι είχε, ως φαίνεται, στο σχολειό, μια δύναμη κρυφή, σαν δηλητήριο, που στα παλιά τα έργα τ' αφήνουν αργά αργά να στάξει στ' αυτί του πρωταγωνιστή.

Με κανέναν μαθητή δεν είχε αγαθές σχέσεις· ειδικά με τον Κίτσο τον χώριζαν έτη φωτός. Υπήρχε κάτι πάνω σ' ετούτο το παιδί που μυστικά τον

ερέθιζε, έφτανε μάλιστα, ώρες ώρες, να τον αναστατώνει. Δεν ήταν απ' την πάστα των παιδιών που παρακολουθούν το μάθημα υπνωτισμένοι, ούτε από κείνους που σκύβουν εύκολα το κεφάλι. Άλλοτε οξύς, με παρατηρήσεις που ξάφνιαζαν, άλλοτε εκρηκτικός, μ' ένα κέφι που εκμηδένιζε τις αποστάσεις και γκρέμιζε κάθε ιεραρχία, είχε ένα βλέμμα που ο Ιστορικός δεν άντεχε. Έπεφτε πάνω του σαν χαστούκι, σαν τύψη. Έπειτα, ήταν τ' άλλο. Ο Κίτσος ήταν γιος του Δασκάλου, είχε τις πλάτες του πατέρα του. Γιατί δεν είχε ματακουστεί ένας απλός δασκαλάκος να βγάζει λόγο κάθε 25η Μαρτίου, να διοργανώνει τις εκδρομές, να τον καλεί ο Δήμαρχος σε τραπέζι, να είναι το δεξί χέρι του Γυμνασιάρχη. Στο βάθος, ο Γαβριάδης ήξερε πως ό,τι σήκωνε τον Δάσκαλο ήταν η δύναμη της γροθιάς του. Μια δύναμη που είχε πάει τόσα χρόνια χαμένη στην Παιδαγωγική Ακαδημία κι εξακολουθούσε να χάνεται στο δημοτικό σχολειό.

Γι' αυτά όλα κι άλλα πολλά, οποτεδήποτε σήκωνε τον Κίτσο στο μάθημα, ο Ιστορικός φρόντιζε να τον τυραννά με άσκοπες και ύπουλες ερωτήσεις, ή με άλλες που ήταν έξω από την ύλη. Λόγου χάρη: «Ποία η δύναμις εις ιππείς και πόση εις πεζικάριους του στρατεύματος του Δράμαλη προ και μετά την μάχην των Δερβενακίων;» ή «Εις πόσα άρθρα και εδάφια εχωρίζετο το “Πολιτικόν Σύνταγμα” της Ελλάδος, το ψηφισθέν εν Τροιζήνι

τη 5η Μαΐου του 1827;» ή, ακόμα, «Διατί η καθαρεύουσα είναι η επίσημος, άμα δε και επιβεβλημένη γλώσσα του Κράτους;». Κι όταν κάποτε ο Κίτσος αποκρίθηκε πως η μόνη ζωντανή κι επομένως έγκυρη γλώσσα είναι η δημοτική, ο Γαβριάδης απείλησε να τον περάσει από πειθαρχικό συμβούλιο και σαν μέτρο σωφρονισμού έφερε την εφημερίδα *Εστία* στην τάξη και διάβασε μεγαλόφωνα στα παιδιά τα σχόλιά της για τον Σικελιανό και τον Καζαντζάκη. Κι όποτε ο Κίτσος πήγαινε να διαμαρτυρηθεί ή να γελάσει, τον κάθιζε χάμω, καρφώνοντάς τον μ' ένα σταθερό εννιά, που δεν παράλλαζε ποτέ σε δέκα. Τούτο το εννιά είχε κολλήσει πάνω στο παιδί σαν μαγικός αριθμός. Κι όταν καμιά φορά ο Γυμνασιάρχης τύχαινε να ρωτήσει τον Γαβριάδη, μισά στ' αστεία, μισά στα σοβαρά, πώς γινόταν οι άλλοι καθηγητές να προβιβάζουν το παιδί κι εκείνος να το ρίχνει, ο Ιστορικός περνούσε το χέρι του πάνω στο τριγωνικό κρανίο του, που έμοιαζε να στεγάζει τη βλακεία του κόσμου, κι απαντούσε: «Οι άλλοι είναι άλλοι, εγώ είμαι εγώ». Στο μεταξύ με τον Δάσκαλο έπαιζε κωμωδία. Δεν άφηνε ευκαιρία που να μην τον καλοπιάνει στον δρόμο του 'βγαζε το καπέλο ως κάτω, στη γιορτή του, των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, φρόντιζε να του κάνει βίζιτα, θυμιατίζοντάς τον για τους «ωραίους λόγους του την 25η Μαρτίου» – χωρίς να παραλείπει να τονε καρφώ-

νει κάθε φορά από πίσω. Απ' το πολύ φαρμάκι που 'χε στοιβαχτεί μέσα του, είχε πάρει ένα χρώμα κίτρινο σαν το φλουρί.

Οι εξετάσεις έφτασαν σαν τις θεομηνίες στον Ειρηνικό Ωκεανό, που τις διαβάζει κανείς στις εφημερίδες, και που όλοι κλείνονται σπίτια τους μέχρις ότου καταλαγιάσουν. Για ένα διάστημα ο Κίτσος ξέχασε τη Μυρσίνη. Την έβλεπε μόνο στον ύπνο του, τότε σαν θάμνο που ξαφνικά φύτρωνε στην αυλή του, τότε σαν Σφίγγα ξαπλωμένη στο κρεβάτι του. Τύχαινε, ακόμα, να ονειρευτεί πως είχε ξανά αρρωστήσει και ότι η Μυρσίνη είχε καθίσει στην πλάτη του σαν μια μικρή, γλυκιά βεντούζα. Μα καθώς ολοένα διάβαζε, δίχως να παίρνει διόλου ανάσα, δεν του περίσσευε καιρός να μελετά και τα όνειρα. Ύστερα οι εξετάσεις τέλειωσαν και, όπως στα παραμύθια, όλα τα παιδιά πήραν τον προβιβασμό τους. Ήταν, βλέπεις, που δεν μπορούσες απ' τη μια να κόβεις ένα παιδί κι απ' την άλλη να πίνεις στην ταβέρνα κρασί με τον πατέρα του.

Με την τελευταία κόλλα διαγωνισμού το καλοκαίρι, ιδρωμένο, σκοτωμένο στην κούραση, όρμησε σαν πλαστικό μπαλόνι πάνω στο κύμα. Το πήραν τα παιδιά και το κάνανε κλοτσοσκούφι. Μέρα νύχτα ο τόπος αντηχούσε απ' τα ξεφωνητά τους. Ψημένα στον ήλιο, τραγανίζοντας φρούτα και σαλατικά, είχαν γίνει όλοι τους ταυράκια. Ο Κίτσος ξαναβρήκε τη Μυρσίνη του, κι άρχισαν πάλι οι ίδιοι

περίπατοι στα γνωστά λημέρια. Όμως οι νύχτες δεν είχαν την ίδια ανοιξιάτικη μαγεία· σέρνονταν βαριές, θαρρείς υπέφεραν από πλατυποδία, κι η ζέστη δεν σ' άφηνε να κλείσεις μάτι. Ύστερα, ξαφνικά, η Μυρσίνη έφυγε με τον πατέρα της τον Αγρονόμο ταξίδι. Ο Κίτσος έμεινε μόνος με την παρέα. Άλλοτε πήγαιναν με ποδήλατα στη Σκεντέραγα κι άλλοτε στο Ζέλι, μα πιο συχνά περιδιάβαζαν μέσα στην ίδια την πόλη. Κάτι σαν ανία βάραινε τα σύρε κι έλα τους, κι ένιωθαν άκεφοι και με τα νεύρα ακονισμένα. Ξέσπαγαν σκαρώνοντας φάρσες σε καμιά γεροντοκόρη, τίποτα υποχονδριακούς και ηλικιωμένους. Μοναχά που κανείς στην κωμόπολη δεν έλεγε να ενοχληθεί. Σαν να 'χαν όλοι τους, Μακεδόνες και ντόπιοι, νέοι και γέροι, υπογράψει συνθήκη ανακωχής. Τότε, τέλη Ιουνίου, ένα παράξενο, το είπαν μερικοί, επεισόδιο ήρθε να ταράξει τα στάσιμα νερά.

Ήταν 29 Ιουνίου, απόγεμα Κυριακής, των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, κι η πόλη έμοιαζε ν' αγκομαχά ύστερα από μια αργόσυρτη, ζεστή μέρα. Οι λαμαρίνες στις στέγες ακόμα ζεματούσαν και στις προσόψεις μόλις άρχιζε να λιώνει το σκληρό φως. Μια μια οι πόρτες άνοιγαν κι άρχιζαν οι πρώτες επισκέψεις. Αραιά και πού, μες στο μουντό τέλμα τ' απογέματος, ξεχώριζες καμιάν ανθοδέσμη. Ύστερα, καθώς ένα ένα τα λαμπιόνια του κοινοτικού φωτισμού πήραν ν' ανάβουν,

σφάνταξαν και τα πρώτα ντυσίματα. Με κοστούμια συντηρημένα κι ατσαλάκωτοι οι ντόπιοι απλοί, καλοκαιρινοί οι Μακεδόνες. Ο Κίτσος παρέα με τον Άκη Κοντολέοντα, τους δίδυμους Αναστασίου και τον Νικήτα Σωτήρογλου –κείνον που αργότερα έγινε κλέφτης γυναικών κι αγαπητικός στην πρωτεύουσα– τριγύριζαν στους δρόμους. Είχαν πετάξει τα σχολικά πηλήκια με τις σοφές κουκουβάγιες κι είχαν αφήσει τα μαλλιά τους να μεγαλώσουν ανεπαίσθητα· έπεφταν τώρα σε αφέλεις σκιάζοντας τα μέτωπά τους. Ντυμένοι ανάλαφρα με άσπρα κοντομάνικα και παντελόνια από τσελβόλ γυρόφερναν ολοένα στα ίδια μέρη, σαν να 'χαν επιτέλους βαλθεί να πετύχουν τον στόχο. Αραιά και πού ξεφώνιζαν σαν νυχτοπούλια. «Τον νου σου, μην αργήσεις να γυρίσεις», είχε ο Κίτσος τη φωνή της μάνας του στ' αυτιά του, «να 'σαι εδώ όταν αρχίσουν οι επισκέψεις». Κι ο Κίτσος, ανέμελα, της το 'χε υποσχεθεί.

Και να που τώρα, σπίτι, γιορτές, βίζιτες, όλα, φάνταζαν μακρινά και ξένα. Κι ας ήταν η βραδιά μουντή κι ο κόσμος πήχτρα, ο Κίτσος ένιωθε το κορμί του σαν αυτόνομο, χέρια πόδια που είχαν πάψει να του ανήκουν, θαρρείς τον έσπρωχνε μια δύναμη βαρβαρική που μόνο αυτή τον όριζε. Κι είχε παράλληλα με το κορμί ένα μυαλό που καμιά σκέψη δεν ερχόταν να σκιάσει, παρά ήταν σαν τον ξάστερο ουρανό που αστραπές δεν φοβάται. Κι όπως

τ' αγόρια βάδιζαν ο ένας πλάι στον άλλο, με βήματα συντονισμένα και στις ματιές μια συνεννόηση, ήταν σαν να 'χτιζαν προκαταβολικά τα έργα της ζωής τους, καταλύοντάς τα την ίδια στιγμή. Στο μεταξύ –στο βάθος πιόνια– περνούσαν φίλοι, οικογένειες, γνωστοί, τιτλούχοι της πόλης. Έπεφταν ευχές και χαιρετίσματα. Όλες τούτες οι τσιριμόνιες και τα τυπικά λίγο ένοιαζαν τον Κίτσο και την παρέα του. Σαν να μην είχαν ανατραφεί μ' αυτά, παρά να τους όριζε τώρα καινούριος κώδικας συμπεριφοράς και καινούρια κοινωνία. Τέτοιες στιγμές τα σώματά τους ξέφευγαν, έμοιαζαν να πλανιούνται πάνω στην πόλη, σκιές πουλιών με ανοιγμένα τα φτερά, κρώζοντας πανηγυρικά, μαζί και λυπημένα.

Οπότε, ξαφνικά, σε μια στροφή του δρόμου, πρόβαλε από μακριά ο καθηγητής τους, ο κύριος Γαβριάδης. Κρατούσε παραμάσχαλα ένα κουτί ζαχαροπλαστείου με ξόμπλια και κορδέλες και προχωρούσε. Όμως δεν πήγαινε ίσια, παρά κάθε τόσο μπατάριζε, σαν να 'χανε την ισορροπία του, και ξανασηκωνόταν όρθιος. Έμοιαζε με κανένα ζώο προϊστορικό που οι γεωλογικές ανακατατάξεις το είχαν υποχρεώσει να ξεστρατίσει. Με τον Κίτσο και την παρέα του ήρθαν πρόσωπο με πρόσωπο, μα ούτε που γύρισε να τους δει. Μοναχά περίμενε λίγα βήματα ωσότου προσπεράσουν κι ύστερα, άξαφνα, στράφηκε και φώναξε του Κίτσου. Έπει-

τα, καθώς το παιδί δεν απάντησε, γύρισε στα βήματά του κι ήρθε να του φράξει τον δρόμο. Έβαλε το χέρι του πάνω στον ώμο του και τον σταμάτησε. Όπως οι Γερμανοί στην Κατοχή.

«Γιατί δεν χαιρέτησες;» ρώτησε τονίζοντας μια μια τις λέξεις.

Έπεσε νεκρική σιωπή. Φύλλο δεν σειόταν. Στέκονταν αντιμέτωποι, καθηγητής και μαθητές, δίχως μια σύσπαση του προσώπου. Ο ένας χαμηλός, ύπουλος: οι άλλοι ψηλοί, αλύγιστοι σαν στρατιώτες. Τότε, σιγά σιγά, ο Κίτσος αποσπάστηκε κι έσπρωξε την παρέα του πέρα: θαρρείς να 'ταν αυτός ο πρωταγωνιστής κι οι άλλοι τίποτα κομπάρσοι. Φάνηκε πιο ψηλός απ' ό,τι ήταν πραγματικά, μ' ένα πρόσωπο ολότελα φωτεινό, σαν διάφανο, και μάτια που κοίταζαν τον σκοπό τους. Χωρίς προειδοποίηση, ξεκούμπωσε το πουκάμισό του, πρόβαλε το στέρνο του, κι ύστερα, με μια κίνηση, το πέταξε καταγής. Ο Γαβριάδης έκανε ένα βήμα πίσω. Κάτι τρεμούλιασε πάνω του: φάνηκαν τα γαμψά, πουλίσια χέρια του να παραδέρνουν με το πακέτο. Τα μάτια του Κίτσου άστραφταν, ο κάθε μυς πάνω του έμοιαζε τεντωμένος. «Ντύσου αμέσως», του είπε τρέμοντας ο Ιστορικός. Ένα σιγανό κύμα γέλιου, σαν υπόκρουση, πέρασε από τα χείλη των παιδιών. Μοναχά ο Κίτσος έμενε αγέλαστος. Απέμειναν καρφωμένοι ο ένας φάτσα στον άλλο. Ύστερα, με μια δεύτερη κίνηση, πιο γοργή απ' την πρώτη,

ο Κίτσος ξεκούμπωσε το παντελόني του. Απολιθωμένος ο Γαβριάδης έκανε άλλο ένα βήμα πίσω. Υπήρχε κάτι πάνω στη θέα του παιδιού που του έκοβε την ανάσα. Θαρρείς κι όλη η δύναμη, η ορμή του κόσμου να 'πεφτε τώρα καταπάνω του, έτοιμη να τον ισοπεδώσει. Τον έπιασε κάτι σαν πανικός κι άφησε το κουτί με τα γλυκά να του γλιστρήσει απ' τα χέρια. Ένα δεύτερο κύμα γέλιου ήρθε να σιγοντάρει το πρώτο. Από μακριά ο κόσμος κοιτούσε παραξενεμένος. Όλα ετούτα δεν βάσταξαν παρά λίγα μόνο λεπτά. Ύστερα ο Κίτσος κούμπωσε το παντελόني του, έσκυψε και πήρε το πουκάμισό του και πέρασε τα χέρια του πάνω στα μαλλιά του υπεροπτικά. Τότε έσκυψε κι ο Γαβριάδης, σήκωσε από χάμω το πακέτο. Η κορδέλα είχε τσαλακωθεί, και ο ίδιος έμοιαζε τσαλακωμένος. «Κτήνος!» άφησε μόνο να του ξεφύγει. «Πίθηκε!» – και κάνοντας μεταβολή άνοιξε το βήμα. Πίσω του ακούστηκαν μερικά πνιχτά γιούχα, κι όπως το τελευταίο κομμάτι της σκιάς του χάθηκε στη γωνιά, ο δρόμος συθέμελος αντήχησε απ' τις φωνές και τα γέλια των παιδιών.

Ένας κύκλος έκλεισε γύρω στον Κίτσο. Μερικοί θέλανε να τον σηκώσουν στα χέρια, άλλοι γύρευαν να τον φιλήσουν. Ο Κίτσος αντιστεκόταν. Έγινε μια σύντομη πάλη. Όσπου τους ξέφυγε κι από μια πάροδο έτρεξε να κρυφτεί. Τον ακολούθησε μόνο, πιστή σκιά, ο Άκης Κοντολέοντας. Το πρόσωπο του

Κίτσου είχε πιάσει φωτιά. Σαν να περνούσε για δεύτερη φορά τ' ανεμοπύρωμα. Τα ρούχα του πάνω του βάραιναν τόνους. Ένιωθε μικροσκοπικός, κι οι σκιές των ανθρώπων γίγαντες να τον κυνηγούν. «Στάσου!» τον κυνηγούσε ο Άκης, μα ο Κίτσος διάλεγε τους πιο απόμερους δρόμους. Μέσα του γύριζαν τα λόγια της μάνας του, πελώρια τακούνια ηχούσαν στα πλακόστρωτα, και μια φωνή τού σφύριζε σιγανά στ' αυτό: «Κτήνος! Πίθηκε!».

Ύστερα από λίγα λεπτά της ώρας ο κύριος Γαβριάδης χτυπούσε την πόρτα του Δασκάλου.

«Ερχόμουν να σου ευχηθώ διά την εορτήν σου» – και του 'δωσε βιαστικά το κουτί με τις πάστες.

«Δεν θα μπεις μέσα;» ρώτησε ο Δάσκαλος. Ο Γαβριάδης σώπαινε. «Έγινε τίποτα; Τρέχει τίποτα;» ρώτησε ανήσυχος ο Δάσκαλος.

«Τι θες να γίνει!» ξέσπασε ο Γαβριάδης. «Ο γιος σου με περιποιήθηκε για τα καλά, δεν χρειάζομαι άλλη περιποίηση».

«Δηλαδή;» ρώτησε ο Δάσκαλος.

«Ρώτα τον να σ' τα πει μοναχός του». Κι όπως ο Δάσκαλος τον πίεζε να μιλήσει: «Τον απάντησα στον δρόμο, κι όχι μόνο δεν με χαιρέτησε, ως όφειλε, αλλά απέβαλε και πάντα τα ενδύματά του εμπρός μου».

«Αλήθεια!» έκανε ο Δάσκαλος γουρλώνοντας τα μάτια. «Πώς κι αυτό;» – κι άθελά του ένιωσε να τον γαργαλά ένα γέλιο.

«Αυτή η νεολαία σήμερα δεν έχει ούτε ιερό ούτε όσιο», είπε ο Ιστορικός. «Σ' το λέω, παράγινε το κακό!»

«Σαν να τα παραλές, Κώστα. Δεν έρχεσαι, λέω, μέσα καλύτερα να πιεις κανένα ποτηράκι και να μου τα πεις από κοντά;»

«Έχε χάρη που δεν θέλω απόψε χρονιάρα μέρα να σου χαλάσω την εορτήν. Διαφορετικά, θα 'βλεπε το μούτρο ο γιος σου!»

Το βλέμμα του Δασκάλου σκούρυνε. Βάρυνε όλος.

«Όλα κι όλα, όχι και μούτρο. Επιτέλους, τι σου 'κανε το παιδί;»

Ο Ιστορικός στάθηκε ν' αναμετρηθεί με τον Δάσκαλο. Για να τον δει καλά, έπρεπε να σταθεί στις μύτες των ποδιών του. Παραλίγο να πέσει να τσακιστεί. Άφησε όλο του το μίσος να ξεσπάσει, τα μάτια του έγιναν καρφίτσες, κι η μιλιά του βγήκε συριστική:

«Τέτοιον πατέρα που έχει, να του κάνει πλάτες, τι περιμένεις, καλύτερος να βγει!».

«Άκου», του είπε ο Δάσκαλος, «μόνος σου το είπες, χρονιάρα μέρα είναι. Καλύτερα το πράγμα να μείνει ως εδώ. Θα μείνεις ή θα φύγεις;»

Ήταν τέτοιος ο τόνος της φωνής, που ο Γαβριάδης έκανε άθελά του δυο βήματα πίσω.

«Όχι», είπε πνιχτά, «καλύτερα να πηγαίνω» – και κάνοντας μεταβολή κατρακύλησε τα σκαλιά.

Το ίδιο βράδυ, όταν οι καλεσμένοι σχόλασαν κι έμεινε στην ατμόσφαιρα μια τσιγαρίλα και μια πι-κρίλα, ο Δάσκαλος άφησε τη μάνα να συγυρίσει και πήρε τον Κίτσο κατά μέρος.

«Αλήτη!» του είπε. «Τι πήγες κι έκανες πάλι;»

Ο Κίτσος έμεινε βουβός.

«Είναι αλήθεια όσα μου 'πε ο προκομμένος;»

«Αλήθεια».

«Γιατί, τι σ' έπιασε;»

«Δεν ξέρω», είπε ο Κίτσος.

Ο Δάσκαλος έκοβε βόλτες πάνω κάτω:

«Σου 'πε τίποτα, σε πρόσβαλε μήπως;»

«Με είπε κτήνος· πίθηκο».

Στεκόντουσαν κι οι δυο όρθιοι, αποφεύγοντας να δουν ο ένας τον άλλο.

«Αν σου ξαναπεί τίποτα, νά 'ρθεις να μου το πεις», είπε ο Δάσκαλος βαρύς, σπάζοντας τη σιωπή. «Για την ώρα, τρέχα κοιμήσου».

Το επεισόδιο δεν άργησε να κάνει τον γύρο της πόλης, σ' αυτό βοήθησαν και οι βίζιτες απ' το ένα σπίτι στ' άλλο. Ειπώθηκαν πολλά, κάθε φορά παραλλαγμένα, μέχρι που οι φήμες έφτασαν στ' αυτιά του Γυμνασιάρχη. Όμως καθώς το σχολείο είχε διακοπές, απέφυγε κι αυτός να πάρει θέση. Έτσι, τα πράγματα γρήγορα ξεθύμαναν. Άλλωστε, η πόλη είχε χρόνια να δει παρόμοια ζέστη, κι όλοι προτιμούσαν να μιλούν γι' αυτήν. Στο μεταξύ μόνη διέξοδος απόμεινε η θάλασσα· μια θάλασ-

σα που την αναρρίπιζαν ξαφνικοί άνεμοι και φωνές παιδιών.

Καλοκαίρι

Το καλοκαίρι περιστρεφόταν γύρω από δυο πόλους: τον αθλητισμό και τον έρωτα. Δυο χρόνια στη σειρά ο Κίτσος διεκδικούσε τα πρωτεία στο άλμα επί κοντώ στο κοινοτικό γυμναστήριο της πόλης. Εκείνη τη χρονιά πήδησε τέσσερα και είκοσι, νικώντας έτσι τον Νικήτα Σωτήρογλου – εκείνον που αργότερα έμελλε να γίνει κλέφτης γυναικών κι αγαπητικός στην πρωτεύουσα. Στο κολύμπι, μολονότι υπήρχαν άλλοι που τον ξεπερνούσαν, διατηρούσε τα πρωτεία στις καταδύσεις. Κανείς άλλος δεν πηδούσε απ' τα βραχάκια ή απ' την πρόχειρα στημένη εξέδρα με τόση ελευθερία στο κορμί, τόση χάρη στις κινήσεις, παρεξόν ο Κίτσος. Τη χάρη αυτή δεν τη χρωστούσε στις αθλητικές επιδόσεις αποκλειστικά: πάνω του φαινόταν να 'ναι κάτι το έμφυτο, πράγμα που έλειψε απ' τον Δάσκαλο στα εφηβικά του χρόνια.

Αν όμως απ' τη μια μεριά τ' αγόρια παράβγαιναν στον στίβο και στο κολύμπι, απ' την άλλη οι κοπέλες σημείωναν επιδόσεις σ' άλλα αγωνίσματα. Είχαν βάλει στο μάτι τ' αγόρια και δεν τ' άφηναν σε χλωρό κλαρί. Μόλις έπαιρνε να βραδιάζει,

η καθεμιά άρπαζε μες στο σκοτάδι κι από έναν και τον εξαφάνιζε. Διάλεγαν για στέκι τους κανέναν θάμνο, καμιά φτέρη σ' ερημική τοποθεσία. Πήγαιναν πότε στη Σκεντέραγα, κι άλλοτε στο Κυπαρίσσι, στο Ζέλι ή στο Μπούζι. Κι ας ήταν Μπούζι, αγόρια και κορίτσια δείχνονταν όσο δεν έπαιρνε θερμοί. Αραιά και πού το 'να ζευγάρι αντίκριζε τ' άλλο, σαν δέντρο στον ορίζοντα, σαν κυμάτισμα πάνω στα χόρτα, και χαμήλωναν από αμοιβαία ντροπή. Την άλλη μέρα τα κορίτσια πιάνονταν απ' τη μέση κι έσκυβαν ψιθυρίζοντας η μια στ' αυτή της αλληνής. Ο τόπος ήταν στενός κι ο ίσκιος τής κοινωνίας φάντασμα. Κι ενόσω γίνονταν αυτά, τ' αγόρια, ξαλαφρωμένα αποβραδís, ξαναγύριζαν στις επιδόσεις τους. Μονάχα που μερικοί, έφταιγε σ' αυτό και το τσιγάρο, γλώμιαζαν και λαχάνιαζαν με το παραμικρό. Βιάζονταν όμως να ξεπεράσουν τον εαυτό τους, θαρρείς τούτο να 'ταν το τελευταίο καλοκαίρι τους. Του χρόνου θ' άρχιζαν τα φροντιστήρια, οι ανώτερες σχολές, θα πήγαιναν υπάλληλοι εργάτες· φαντάροι.

Όσο για τον Κίτσο, εκείνος είχε την κοπέλα του. Κι ας ορέγονταν κανένα περαστικό θηλυκό, η Μυρσίνη, μολονότι απρόσιτη, είχε έναν τρόπο μαγικό να θεραπεύει τις αξόδευτες ορμές του. Άλλωστε, ήταν σχεδόν βέβαιο πως αργά ή γρήγορα το «εφηβικό αυτό αίσθημα», όπως το χαρακτηρίζαν οι δυο οικογένειες, θα κατέληγε σε «αίσιο τέλος». Έτσι,

όσο οι άλλες κοπέλες κοίταζαν τον Κίτσο να πηδάει στον στίβο, να τρέχει και να παλεύει, τις έπιανε μια βαθιά τύψη, κάτι σαν δάγκωμα στην καρδιά. Χλώμιαζαν και φαρμακώνονταν. Και πιο πολύ απ' όλες η Άρτεμις.

Ήταν Αθηναίισσα, εγγονή μιας γριάς χωριανής πλούσιας κι ανάπηρης, κι είχε έρθει στον τόπο να ξεκαλοκαιριάσει. Σπάνια την έβλεπες παρέα με τις άλλες, να χαχανίζει, ν' αλλάζει κοριτσιίστικα χάρδια, φιλιά. Παραήταν ακατάδεχτη, κομμάτι άτεγκτη και κοκκινομαλλούσα. Τα πρωινά την έβλεπες να περιφέρεται με ψαράδικα παντελόνια, κι ένα στάχυ καρφωμένο στο στόμα· τα βράδια, πάλι, ντυνόταν προκλητικά, με κοντά και στενά φορέματα που άφηναν το μισό στήθος έξω. Είχε δυο στήθια κινηματογραφικά κι ήταν, λέει, γραμμένη σε δραματική σχολή. Τους άντρες της επαρχίας τους κοίταζε κατάματα· νέους, γέρους, λεύτερους και παντρεμένους. Τύχαινε όμως να κρατάει από αθηναίικο σόι με λεφτά και με πολιτευτή στα μέρη της Λοκρίδος, γι' αυτό κι όλοι λούφαζαν κι έδιναν τόπο στην οργή.

Τ' άλλα κορίτσια σκύλιαζαν μαζί της. Πίσω απ' την πλάτη της λέγανε τα χειρότερα, μπροστά της καμώνονταν τις φίλες. Όμως άφηναν τα μαλλιά τους μακριά, κόνταιναν κι αυτές τις φούστες τους, κάπνιζαν τσιγάρο όπως εκείνη. Θύμιζαν κάπως τον Γαβριάδη, που, ύστερα από το επεισόδιο με τον Κί-

τσο, δεν άφηνε βδομάδα να κυλήσει δίχως να κάνει, τότε με τη μια αφορμή, τότε με την άλλη, βίζιτες στον Δάσκαλο – καλοπιάνοντάς τον με δωράκια και γαλιφιές. Ο Δάσκαλος, απ' τη μεριά του, κρατούσε πολιτική. Άφηνε τον Γαβριάδη να μπαίνοβγαίνει σπίτι του και ν' αρμενίζει μ' ολάνοιχτα πανιά, ξέροντας πως μ' ένα φύσημα θα μπορούσε να τον βουλιάξει. Έτσι και η Άρτεμις. Άφηνε τις κοπέλες να την κανακεύουν, όμως τις νύχτες άπλωνε τα δίχτυα της και τους άρπαζε μέσ' απ' τα χέρια τα πιο καλά παιδιά. Έτσι, σιγά σιγά, κατόρθωσε να μαγνητίσει τον Σώτο και τον Γιωργάκη Αναστασίου, βάζοντάς τους να μαλώσουν συναμεταξύ τους, καθώς και τον Άκη Κοντολέοντα, αποσπώντας τον, προσωρινά, απ' την κοπέλα του, μια Μερόπη.

Ο Κίτσος δεν είχε πολλές κουβέντες με την Άρτεμη. Όντας ξένη στην πόλη και μεγαλύτερή του, δεν τολμούσε μα ούτε κι ήθελε να ξανοιχτεί μαζί της. Προσπερνιόντουσαν στον δρόμο μ' ένα «γεια». Η διαφορά ήταν πως ο Κίτσος έλεγε «γεια» και το εννοούσε, ενώ η Άρτεμις ήταν σαν να 'λεγε: «Πού θα μου πας, αργά ή γρήγορα θα σε τυλίξω». Κι όσο τις υπόλοιπες ώρες πήγαινε ντούρα, απρόσωπη, με σκληρό μάτι, τόσο μπροστά στο παιδί τσάκιζε το κορμί της και βάδιζε φιδωτά. Συχνά πυκνά τύχαινε ο Κίτσος να βγει σεργιάνι με τη Μυρσίνη και να τη δει από μακριά να κόβει βόλτες μόνη, μ' ένα

στάχυ καρφωμένο στα λευκά, μυτερά της δόντια. Η Άρτεμις καμωνόταν πως δεν τους έβλεπε, κι ο Κίτσοσ δεν έδινε βάση. Μα η Μυρσίνη, σαν γυναίκα που ήταν, τον έπαιρνε κι άλλαζαν δρόμο. Τύχαινε να κόψουν απ' τα χωράφια, ν' αλλάξουν δέκα φορές μονοπάτι, να βραδιαστούν, μα πάντα στο τέρμα του δρόμου να τη δουν να 'ρχεται ανεμίζοντας το αχυρένιο καπέλο της, και τα πυρρόξανθα μαλλιά της ανοιγμένες τράτες. Τότε η Μυρσίνη έπαιρνε τον Κίτσο και κατέφευγαν σπίτι του. Με χέρια τρεμάμενα τον αγκάλιαζε και τον φιλούσε. Μα ούτε πόντο παραπάνω. Γι' αυτήν ήταν πάντοτε Σαρακοστή.

Έτσι κύλησε το καλοκαίρι· το πιο ανέμελο, το πιο σύντομο καλοκαίρι στην επαρχία Λοκρίδος.

Το φθινόπωρο ήρθε να σταθεί φράχτης ανάμεσα στις δυο εποχές. Τα δροσερά μελτέμια άλλαξαν βάρδια με τους καυτούς αγέρηδες, κι έφεραν κάποια χαλάρωση στην ασφυξία της πόλης. Τα βράδια τώρα έριχνες ένα μάλλινο πάνω σου και στις ακρογιαλιές τα ζευγαράκια έστρωναν χάμω εφημερίδες. Κι όσο πήγαινε, τα φιλιά γινόντουσαν πιο πεταχτά, οι κοπέλες πιο δύσκολες. Η πρώτη βροχή έπεσε πάνω στην πόλη, μια μπόρα από δάκρυα, θολώνοντάς την. Οι ευκάλυπτοι κι οι λυγαριές ανατρίχιασαν, τα σπίτια μαύρισαν ξαφνικά, δείχνοντας όλα παλιά, ξεφτισμένα· τα καταστήματα νέκρωσαν· τα βράδια τώρα έπεφτε μια μουγγαμάρα και

μια τρομάρα. Το γυμνάσιο έδειξε πιο έρημο από ποτέ.

Όλο το καλοκαίρι ο Κίτσος είχε μάθει να ξαγρυπνά. Τώρα που οι νύχτες είχαν κοντύνει, αναγκάζοταν να σκύβει για να τις περνά. Ξάπλωνε με τα μάτια ανοιχτά, ανάσκελα, κι άκουγε τον αέρα να βογκάει πάνω στο σπίτι, τρίζοντας τα θεμέλια, τις μεσοτοιχίες, πασχίζοντας νά μπει από τις χαραμάδες. Ένιωθε τα κλαριά των δέντρων να γλιστράνε απ' το παράθυρο, παίρνοντας σάρκινη μορφή, αγγίζοντάς του τα μαλλιά, το μέτωπο. Του φαινόταν πως ήταν τα χέρια της Μυρσίνης. Χέρια αγγελικά. Μα δεν του έφταναν, δεν είχαν τη δύναμη να τον ησυχάζουν. Τότε δυο καινούρια κλαριά, δυο άλλα χέρια, ήρθαν να πάρουν θέση πάνω του, χαϊδεύοντάς τον όλο και πιο τολμηρά. Ήταν χέρια κοπέλας με ψαράδικα παντελόνια, στήθια κινηματογραφικά κι ένα στόμα. Έβλεπε το ψάθινο καπέλο της να περισσεύει στις κορφές των βούρλων, το μάτι της να παίζει με τις σκιές της λεύκας, μαύρο, ερευνητικό. Άκουγε το γέλιο της να κρώζει πάνω στα γυμνωμένα κερασόδεντρα, στις σαπισμένες καστανιές. Ανακάθιζε στο κρεβάτι του και πάσχιζε να τη διώξει. Χλωμός, σκιάχτρο από την αϋπνία, του φαινόταν πως είχε στήσει κλεφτοπόλεμο με κάτι άπιαστο – ένα φάσμα. Κι εκεί που θαρρείς την έχανε, την άλλη στιγμή την έβρισκε σκαρφαλωμένη στον Χλωμό, σαν αίμα αντάρτη

που πληγώθηκε, σαν χιόνι που ξεράθηκε, ή σαν μικρή πέτρα που μ' αυτήν ο στρατός έγγραφε τα συνθήματά του. Κι όσο η εποχή προχωρούσε, τόσο ο εφιάλτης αυτός άρχισε να του γίνεται μόνιμος βραχνάς. Έπαιρνε χάπια υπνωτικά, που όμως, αντί να τον ησυχάζουν, τον τάραζαν χειρότερα. Ξυπνούσε μ' ένα κεφάλι θολό, μέλη που ζύγιζαν τόνους. Του φαινόταν πως δεν ήταν πια παιδί του γυμνασίου, παρά ένας αλήτης, να σιγολιώνει στις ζέστες του καλοκαιριού, και τον χειμώνα να τεντώνεται σαν χορδή με τους ανέμους. Έπειτα, διαδοχικά, του φάνηκε πως γινόταν πουλί, σκύλος, τσακάλι. Μια φορά που πήγε να πετάξει απ' το κρεβάτι του, έπεσε χάρμω και σκοτώθηκε. Ύστερα, ένα πρωί, θα 'ταν πια Σεπτέμβρης προχωρημένος, καθώς μες στον ύπνο του έκανε να ξυστεί, άγγιξε πλάι στο στόμα του το σημάδι· το ίδιο πάντα σημάδι. Σαν να τον είχαν σφραγίσει με αριθμό. Ή με την πεντάλφα των Εβραίων.

Τα μάτια του έγιναν δυο κουκκίδες φόβου.

«Δεν είναι τίποτα», είπε ο Δάσκαλος, «το πολύ πολύ να πας στον γιατρό· εκείνος θα σου πει τι να κάνεις». Κι έσμιγε τα φρύδια του βαρύς, υποψιασμένος.

Ο Κίτσος δεν πήγε στον γιατρό. Η μάνα του του 'βαλε μια κομπρέσα οινόπνευμα να μαραθεί, μα πιο μααραμένο απ' όσο ήταν δεν γινόταν άλλο. Στον δρόμο ο Κίτσος άρχισε να περπατά με τα μάτια

χαμηλωμένα. Κι όπως τις μέρες εκείνες άνοιξε και το σχολειό, το σμήνος των παιδιών έπεσε πάνω του βομβαρδίζοντάς τον μ' ερωτήσεις. Ο Κίτσος είπε πως τον είχε κόψει ο κουρέας στο ξύρισμα. Όμως ετούτη τη φορά δεν γέλασε κανείς τους, παρά άλλο δεν έκαναν απ' το να κοιτάζουν το σημάδι κι υποψιασμένοι να ψιθυρίζουν. Μέσα στην τάξη ο Γαβριάδης ήρθε και στύλωσε κάτι πελώρια κίτρινα μάτια που δεν έλεγαν να ξεκολλήσουν από πάνω του. Ήταν η πρώτη φορά που κοίταζε τον Κίτσο κατάματα, κι η πρώτη που ο Κίτσος δεν μπορούσε ν' αντέξει το βλέμμα του Ιστορικού. Μόνη του παρηγοριά έμενε η Μυρσίνη. Το χαμόγελό της έπεφτε πάνω του σαν βάλσαμο. Εκείνες τις στιγμές η πληγή έμοιαζε να κλείνει. Μα έπειτα, εκεί που νόμιζε κανείς πως είχε φύγει, ξαφνικά φούντωνε πάλι. Ένα βράδυ που η Μυρσίνη έσκυψε να τον φιλήσει, ο Κίτσος τραβήχτηκε απότομα. Τον είχε κόψει κρύος ιδρώτας. Η κοπελίτσα δεν μίλησε, μόνο, κάθε που πήγαινε να τον αγγίξει, διάλεγε τώρα το μέτωπο, τα μαλλιά – ποτέ πια το στόμα.

Τα βράδια τώρα ήταν ατόφια χειμωνιάτικα, με βροχή, αέρα και κρύο που έκοβε σαν ξυράφι. Ο Κίτσος όσο πήγαινε κι αραίωνε τις πολλές παρέες. Σα δεν τύχαινε να βρεθούνε με τον Άκη μόνοι οι δυο τους, κλεινόταν σπίτι του και διπλαμπαρωνόταν. Κι όποτε η Μυρσίνη ερχόταν να του χτυπήσει την πόρτα, έβαζε τη μάνα του να τη διώχνει

πότε με τη μια, πότε με την άλλη δικαιολογία. Ο Δάσκαλος ολοένα τον πίεζε να πάει στον γιατρό. Μια φορά που έφεραν τον γιατρό στο σπίτι, ο Κίτσος το 'σκασε απ' την πόρτα της κουζίνας κι έκανε μισή μέρα να φανεί. Του φαινόταν πως, αν κάποιος έβρισκε μιαν εξήγηση, πήγαινε χαμένος. Μα και χωρίς εξήγηση, πάλι χαμένος ήταν. Είχε χλωμιάσει κι αδυνατίσει, σαν να περνούσε για δεύτερη φορά τ' ανεμοπύρωμα. Στις φροντίδες της μάνας του αφηνόταν με ανακούφιση. Εκείνη ήταν γυναίκα. Δεν γύρευε να εξηγήσει, να βρει αιτίες. Κι όπως έσκυβε πάνω του για να του βάλει επιθέματα από σιναπόσπορο και φύλλα από ευκάλυπτο, θαρρούσε πως έβλεπε τα μάτια της ραμμένα, σαν από σημάδι παλιάς πληγής.

Με τον Δάσκαλο δεν είχαν πολλές κουβέντες. Απόφευγε ο ένας τον άλλο συστηματικά. Όσο για τον Γαβριάδη, δεν άφηνε ευκαιρία που να μην τον στριμώξει. Τον βαθμολογούσε μ' ένα εννιά, που είχε γίνει πια στάνταρτ. Κάτι σαν μαγικός αριθμός. «Τώρα που είμαστε ξανά δάσκαλος και μαθητής», έμοιαζε να του λέει, «δεν μου γλιτώνεις: θα σε πατήσω χάμω, θα σε στύψω». Ο Κίτσος έβαζε το κεφάλι κάτω κι αντιπερνούσε. Στο μεταξύ μοναδική διαφυγή άρχισαν να γίνονται οι σύντομες συναντήσεις του με την Άρτεμη. Ήταν η μόνη που δεν άλλαζε στάση απέναντί του, αντίθετα το βλέμμα της, λαχταριστό, κολλούσε πάνω στο σημάδι και το βύ-

ζαινε. Προσπερνιόντουσαν δίχως ν' αλλάξουν λέξη. «Γιατί δεν μιλάς», έμοιαζε να του λένε τα μάτια της, «ντρέπεσαι τάχα, γιά φοβάσαι;» Μια δυο, ο Κίτσος τής αντιστάθηκε, ώσπου την τρίτη φορά αφέθηκε να τον παρασύρει.

Χειμώνας

Εκείνο τον χειμώνα τα σύννεφα ήρθαν πάνω από τη Λοκρίδα, σχηματισμοί από μαύρα βομβαρδιστικά, κι έριξαν νερό με το τουλούμι. Ο κάμπος πλημμύρισε, οι αγλαδιές μούσκεψαν ως το κόκαλο κι οι λυγαριές λύγισαν λιποθυμισμένες. Το ποτάμι κατέβασε χειμάρρους, που τυλίχτηκαν πλοκάμια γύρω στην πόλη. Στα Μακεδονίτικα τα σπίτια γίνηκαν συνοριακά φυλάκια κι αμύνθηκαν πεισματικά. Φτωχόσπιτα καθώς ήταν τα περισσότερα, έμοιαζαν αφημένα στο έλεος του Θεού. Κι έβλεπες τώρα το νερό να τρέχει και πάνω να κολυμπάνε ξυλάρμενα καντήλια, εικονίσματα, σερβίτσια, καρέκλες και τραπέζια ανάπηρα, περιουσίες ολάκερες να πηγαίνουν στράφι. Αντίθετα, στην κάτω πόλη, ταμπουρωμένοι μέσα στα δίπατα και στα τρίπατά τους, οι ντόπιοι έβλεπαν μέσ' απ' τα παράθυρα τους Μακεδόνες να 'χουν πάρει το βιος τους καταπόδας, πασχίζοντας να το περισώσουν. Κανείς τους δεν έλεγε να κουνηθεί, να δώσει ένα χέρι βοήθειας. Κι

ήταν τα πρόσωπά τους πίσω απ' τις κουρτίνες σαν κάτι άτεχνα πορτρέτα της παράδοσης, στερημένα ζωή.

Στο μεταξύ ο Κίτσος, ανασκουμπωμένος, με τα παντελόνια γυρισμένα ως το γόνατο, πήδαγε μαζί με τ' άλλα παιδιά του γυμνασίου από πέτρα σε πέτρα, τρέχοντας με τη φόρα του νερού. Πότε έσκυβε να περιμαζέψει κανένα λινό, καμιά κούνια μωρού, κι άλλοτε, χάνοντας την ισορροπία του, κινδύνευε να παρασυρθεί κι ο ίδιος. Ώσπου, ξαναμμένος, χαμένος καθώς ήταν μέσα στη δίνη του νερού, ξέκοψε δίχως να το νιώσει απ' τους άλλους. Τότε ήταν που ῥθε κι έπεσε πάνω στην Άρτεμη.

Στεκόταν πάνω σ' ένα σκαλοπατάκι, με το φαράδικο παντελόνι της και το αιώνιο στάχυ στα δόντια. Είχε ένα ύφος ξεφτισμένο, λες και το νερό την είχε κι αυτήν σαπίσει. Μόλις αντίκρισε τον Κίτσο, μεμιάς ζωντάνεψε. Τα μάτια της καθάρισαν, έλαμψε όλη. Έπεσε πάνω του, σαν τη λάμια.

«Κίτσο», του φώναξε, «βοήθα με να διαβώ το ρέμα».

«Τρελή είσαι;» της αποκρίθηκε με θάρρος. «Πού θες να πας, δεν βλέπεις;»

«Βλέπω, βλέπω», του αποκρίθηκε. Κι όλο τον ρούφαγε με τα μάτια.

Την άρπαξε, ασυλλόγιστα, απ' τη μέση.

«Πρόσεχε πού πατάς», της είπε. «Ώρα είναι να ῥουμε πνιξίματα!» Κι έμοιαζε τώρα στον Δάσκα-

λο στον τρόπο που την ορμήνευε να περάσει την κακοτοπιά. Την ίδια στιγμή έβλεπε τα φλόγινα πλοκάμια της να σαλεύουν αντάμα με το νερό κι άναβε όλος. «Πρόσεχε, σου λέω».

«Κοίτα τη δουλειά σου», του αποκριθήκε.

Την κοίταξε στα μάτια. Του άρεσε αυτή η πρόκληση. Αναλογίστηκε τη σιωπηλή διαμαρτυρία τής Μυρσίνης, τη θιγμένη, χλωμή αγανάκτησή της, κι ένιωσε να σπαρταρά από δύναμη και νιάτα. Η Άρτεμις, μάλιστα, ήταν γυναίκα!

Προχώρησαν πηδώντας από πέτρα σε πέτρα κρατημένοι απ' το χέρι, ώσπου, χωρίς να το καταλάβει, έφτασαν στο σπίτι της.

«Δεν θα μπεις μέσα να στεγνώσεις;» του είπε μισοκλείνοντας τις βλεφαρίδες.

«Πρέπει να δώσω ένα χέρι ακόμα», της είπε. «Δεν βλέπεις τι γίνεται;» – κι έδειξε πέρα στο βάθος τον κόσμο που 'τρεχε αλαφιασμένος.

«Και τι σε νοιάζει εσένα;» του 'πε. «Δικά σου είναι τα σπίτια; Μα αφού δεν θέλεις, δεν πειράζει» – κι έκανε πως του γυρίζει την πλάτη.

«Στάσου», της είπε ο Κίτσος και την έπιασε ξανά απ' το χέρι.

Το σπίτι ήταν απείραχτο απ' τη θεομηνία. Στεγνό, σκιερό, έμοιαζε με γιατάκι. Η Άρτεμις ζούσε κει πέρα μονάχη, μαζί με την κουφή, μισότρελη γιαγιά της. Με μάτια που δεν σταματούσαν να δακρύζουν από τον καταρράκτη, την έβλεπε να γλι-

στρά πάνω στην αναπηρική πολυθρόνα της, σαν μια αράχνη στο κέντρο του ιστού της.

«Άρτεμις, συ 'σαι;» έκρωξε η φωνή από μέσα.

«Εγώ», είπε η Άρτεμις. «Πέσε κοιμήσου».

Τον έμπασε στο δωμάτιό της, του 'βγαλε παντελόνι, πουκάμισο, τα κρέμασε πλάι στη φωτιά· γδύθηκε κι η ίδια, έμεινε με το μισοφόρι. Ο Κίτσος έκανε πως κοιτάζει αλλού· τα μάτια του ολοένα γύριζαν πίσω. Ύστερα τυλίχτηκαν κι οι δυο σε μια κουβέρτα. Κι όπως ο Κίτσος έμενε άπραχτος, του πήρε τα χέρια και τα πέρασε στη μέση της. Ήρθε και μπλέχτηκε μέσα στο δάσος των μαλλιών της. Γέμισε μνήμες από κορμούς και φύλλα δέντρων που έστρωναν τη γη με σάπιο κιτρινόχρυσο χρώμα. Μεγάλα έντομα έσχιζαν την ομίχλη τινάζοντας απ' τα φτερά τους στάχτη. Ξαπλωμένη δίπλα του, σαν τίγρις που αναπαύεται στη ζούγκλα της, η Άρτεμις ήρθε να εφαρμόσει το στόμα της πάνω στο σημάδι, έτσι που στόμα και πληγή έγιναν ένα. Ένωσε να τραντάζεται όλος. Του φαινόταν πως τα σπίτια της πόλης είχαν όλα ισοπεδωθεί, πως ο Χλωμός είχε φύγει απ' τη θέση του, κι ο τόπος όλος είχε αλλάξει σ' ένα απέραντο αλώνι που γύριζε και στριφογύριζε κάτω από έναν ήλιο ζαλιστικό. «Σφίξε με», του 'λεγε. «Σαν είσαι άντρας, πάρε με...» – κι άκουγε το κορμί της να τρίζει. Γυμνοί, ρόδινοι δίπλα στη φωτιά, με το ποτάμι να μουγκρίζει έξω απ' το σπίτι, ξεχειλίζαν κι οι δυο από ασυγκράτη-

τη μανία. Όσπου κάποτε ο Κίτσος ένωσε να πέφτει έπεφτε ολοένα βαθύτερα, ωσότου μ' έναν τελευταίο σπασμό ακούμπησε στον βυθό. Έμεινε εκεί ακίνητος, σαν πνιγμένος. Άκουγε μόνο κάποιο ρολόι να σημαίνει αργά, τις ολάκερες, τις μισές, έπειτα καθόλου. «Άρτεμις, εδώ είσαι;» έκραξε η φωνή στο βάθος. Ακίνητη στην αναπηρική πολυθρόνα, τυλιγμένη στους ιστούς της η γιαγιά παραμόνευε. Μ' ένα πήδημα ο Κίτσος τινάχτηκε πάνω, φόρεσε τα ρούχα του στα σκοτεινά και αμίλητος γλίστρησε απ' την πόρτα. «Θα ξανάρθεις», τον κυνηγούσε η φωνή της Άρτεμις. «Έλα ξανά, έλα αύριο».

Έξω η βροχή είχε κόψει. Μουσκεμένος, τρέμοντας απ' την υγρασία, ο Κίτσος έφτασε σπίτι του. Τα φώτα όλα σβηστά. Μοναχά η μάνα του ζύπνια. «Κίτσο, εσύ;» Χώθηκε στο κρεβάτι του δίχως λέξη. Κοιμήθηκε μονορούφι, και μόνο στη μέση της νύχτας φάνηκε να ζυπνά. Κολλημένη στο τζάμι, μέσα απ' τα κλαριά των δέντρων, η Μυρσίνη με τη σχολική ποδιά της τον κοίταζε μ' ένα παράπονο στη θέση των ματιών. Όμως, του φάνηκε, τα χείλη της σάλεψαν: «Κτήνος! Πίθηκε!». Άλλαξε πλευρό, έκλεισε τα μάτια.

Το άλλο πρωί η βροχή στέρεψε, το ποτάμι κατέβηκε, κι άστραψε ξανά ο ήλιος, χλωμός απ' τις ταλαιπωρίες. Αντί για νερό έμενε τώρα στους δρόμους και στα ρείθρα μια λάσπη πηχτή, μαύρη σαν βούρκος. Θαρρείς κι η πόλη ξέρναγε τις αμαρτίες

της. Ξυπνώντας ο Κίτσος, πρώτη του δουλειά να κοιταχτεί στον καθρέφτη. Ούτε ίχνος απ' τα χθεσινόβραδινά, αντίθετα το πρόσωπό του έδειχνε ζωηρό σαν μπουμπούκι. Το σημάδι, κι αυτό έλειπε. Έπιασε, ψηλάφισε τον λαιμό, την πλάτη, μην τυχόν –σημάδι ήταν αυτό– κι είχε αλλάξει θέση. Μα κείνο δεν φαινόταν πουθενά. Ντύθηκε, πλύθηκε και πανηγυρικά πήγε να το αναγγείλει στον Δάσκαλο. Μα κείνος έλειπε. Άρπαξε τη σάκα του κι έφτασε τρέχοντας στο σχολειό. Το βρήκε κλειστό. Πέρασε από την πλατεία: οι άνθρωποι, σκυμμένοι πάνω απ' τον βούρκο, ολοένα έψαχναν νά βρουν κι από κάτι χαμένο. Σαν ζώα στη βοσκή, αφοσιωμένοι κι αδιάφοροι. Πήγε στο καφενείο να βρει τους φίλους. Οι φίλοι ήταν δυο λογιά πάστες. Οι ντόπιοι, που τον μάχονταν μουγγά, φιμωμένα, κι οι Μακεδόνες, που του κρατούσαν πλάτες. Μακεδόνες και ντόπιοι ήταν τώρα ριγμένοι με τα μούτρα στην πρέφα. Σκυφτοί, αμίλητοι ξέσπαγαν στο χαρτί όλα τα βάσανα και την ερωτική στέρηση του χειμώνα. Έφυγε κι απ' το καφενείο, πήρε τους δρόμους. «Τι έγινες», του 'πε ο Άκης, που τον απάντησε έξω απ' το ρολόι, «ζεις, πεθαίνεις;» Μα κι αυτός δεν είχε τον νου του να σταθεί να του μιλήσει. Απ' τον καιρό που τα 'χε φτιαγμένα με την κοπέλα του, μια Μερόπη, από γιατρός που ήταν στο πρόγραμμά του, κινδύνευε να γίνει ποιητής. Ο Κίτσος άρχισε να γυρίζει άσκοπα, σαν να μην ήταν αυτή η πόλη του, παρά ένας τό-

πος άσχετος, ξένος και που κατά τύχη είχε βρεθεί σ' αυτόν. Σε κάθε στροφή του δρόμου νόμιζε πως τα σπίτια ήταν έτοιμα από στιγμή σε στιγμή να πέσουν και να του κλείσουν τον δρόμο. Όσπου, μεσημέρι φτασμένο, έπεσε πάνω στον πατέρα του.

«Σε θέλω», του 'πε ο Δάσκαλος. Φαινόταν συνεφιασμένος. Ο Κίτσος έσκυψε το κεφάλι και περιμένε. «Τα ξέρω τα χθεσινοβραδινά», του την έφερε ξαφνικά. Ο Κίτσος έσφιξε τις γροθιές πίσω απ' την πλάτη του. Προσπάθησε να τον δει στα μάτια, μα το βλέμμα του χαμήλωνε. «Ήμουν ξύπνιος σα γύρισες», συνέχισε ο Δάσκαλος. «Ήταν τρεις περασμένες».

«Και τι μ' αυτό;» σήκωσε τους ώμους ο Κίτσος.

«Δεν με νοιάζει που ξενουχτάς», είπε ο Δάσκαλος. «Νέος, έκανα κι εγώ τα ίδια. Μόνο με νοιάζει μην τυχόν και τριγυρνάς με τίποτα βρομογυναίκες».

«Τι θες να πεις "βρομογυναίκες";»

«Αυτό που σου λέω· πουτάνες. Όρα είναι ν' αρχίσουμε τα σούρτα φέρτα στα μπουρδέλα, κι ώρα ν' αρπάξουμε καμιά βρομοαρρώστια. Εσύ έχεις τώρα τη Μυρσίνη, τι τις θες τις άλλες; Θες, δηλαδή, ν' αρχίσουν να μιλούν στην πόλη, θες, δηλαδή, να τα χαλάσουμε με την οικογένεια της κοπέλας; Καλή κακή, η κοινωνία δεν τα σηκώνει κάτι τέτοια. Να το πάρεις χαμπάρι· είσαι γιος του δασκάλου, δεν μπορείς να 'ρχεσαι τώρα εσύ να μου σπιλώνεις τ' όνομα».

«Δεν έκανα τίποτα για να σου λερώσω τ' όνομα», είπε το αγόρι ερεθισμένο.

«Αυτό δεν το ξέρω. Ξέρω μόνο πως απ' το καλοκαίρι σου κρατώ πλάτες. Σ' όποιον ήρθε να μου πει, ξέρεις ο γιος σου έκανε αυτό, έκανε τ' άλλο, του βούλωσα το στόμα και τον έστειλα να πάρει τον αέρα του. Το 'κανα αυτό για δεν το 'κανα;»

«Ναι, το 'κανες», παραδέχτηκε ο Κίτσος.

«Μα τώρα τα πράγματα άλλαξαν και σε προειδοποιώ. Δεν θέλω γυναικοδουλειές, κι αν σώνει και καλά σου χρειάζεται ερωμένη, πάγαινε να τη βρεις αλλού, όχι πάντως σ' αυτή την πόλη. Αν μάθω τίποτα, σε προειδοποιώ, θα φανώ αμείλικτος μαζί σου».

«Σου 'παν τίποτα, έμαθες τίποτα;» ρώτησε ο Κίτσος.

«Όχι», είπε με σκοτεινό ύφος ο Δάσκαλος. «Ακόμα δεν έτρεξαν να μου τα προφτάσουν. Ένα έχω να σου πω: πρόσεχε».

«Να προσέχω τι; Να φοβηθώ ποιον;» Πρώτη φορά μιλούσε έτσι ο Κίτσος του Δασκάλου.

«Άντε πάγαινε», είπε ο Δάσκαλος, δίνοντας τόπο στην οργή.

Ο Κίτσος έκανε μέρες να δει την Άρτεμη. Όποτε τη συναντούσε, έκανε στροφή κι άλλαζε δρόμο. Περισσότερο ακόμα κι απ' τις φοβέρες του Δασκάλου έτρεμε τα κόκκινα μαλλιά της. Τα 'βλεπε από μακριά ν' ανεμίζουν κι ένιωθε ν' αρπάζει φωτιά. Του ερχόταν να πάρει τους δρόμους και να φωνά-

ζει βοήθεια. Δεν άργησε νά βρει πάλι καταφύγιο δίπλα στη Μυρσίνη. Κλεινόντουσαν στο δωμάτιό του, διαβάζοντας, κουβεντιάζοντας, αραιά και πού αλλάζοντας κανένα φιλί. Μα τίποτα παραπάνω. Κάπου κάπου, η πόρτα άνοιγε κι ο Δάσκαλος χώραγε το κεφάλι του από τη χαραμάδα. «Μη στραβωθείτε κιόλας», τους έλεγε χαμογελαστός. «Δεν λέω, καλό είναι το διάβασμα, μα υπάρχουν κι άλλα πράγματα στη ζωή» – και τους έκλεινε το μάτι. Ύστερα πήγαινε στο διπλανό δωμάτιο κι έβρισκε τη μάνα. Καθόταν απέναντί της με την εφημερίδα ανοιχτή, χωρίς να διαβάζει. Κάπου κάπου, σήκωνε τα μάτια και την παρατηρούσε. Ήταν στιγμές που στα μάτια της αναγνώριζε το βλέμμα του Κίτσου. Όμως γρήγορα άλλαζε γνώμη. Τα μάτια του παιδιού ήταν ξένα, ολότελα ξένα. Και μ' αυτή τη σκέψη φαρμακωνόταν.

Τώρα που το σημάδι ήταν φευγάτο, ο Κίτσος ένιωθε πάλι δυνατός κι ορεξάτος. Στον στίβο πεδούσε σταθερά τέσσερα και είκοσι και στην πυγμαχία είχε μάθει με κροσέ κι άλλα τεχνάσματα ν' αντιμετωπίζει και τον πιο δυναμικό αντίπαλο. «Αν κρατήσεις τη φόρμα σου», του 'χε πει ο προπονητής, «έχεις στην τσέπη σου ένα εισιτήριο για την Αθήνα. Θα σε στείλω στους Διασυλλογικούς». Φουντωμένος, με μαλλιά ανάστατα, ο Κίτσος ξεχυνόταν απ' τα γήπεδα κι ερχόταν να βρει τη Μυρσίνη. Η αυτοπεποίθησή του έμοιαζε με καπνό που

αναθρώσκει από χειμωνιάτικο σπίτι. Τη σήκωνε στην αγκαλιά του και την έφερνε βόλτες μέχρι να ζαλιστεί. «Πρόσεχε λιγάκι», του 'λεγε η κοπέλα. «Πώς έγινες έτσι απότομος, ποιος σε χάλασε έτσι;» «Είναι που μεγαλώνω και δυναμώνω», της έλεγε ο Κίτσος. «Είναι που θα πάω στην Αθήνα». Έτσι, ένα βράδυ, ξαναμμένος και μεθυσμένος από νίκες αθλητικές, ο Κίτσος έπεσε πάνω στη Μυρσίνη και γύρεψε το αντρικό του δίκιο. Η Μυρσίνη, με μάγουλα κατακόκκινα, ξέφυγε και, κατεβάζοντας το γαλάζιο φουστάνι της με τ' άσπρο γιακαδάκι, του 'πε: «Αν το ξανακάνεις αυτό, μ' έχασες».

«Και ποια είσαι εσύ;» της είπε ο Κίτσος απερίσκεπτα. «Η Παρθένα Μαρία; Αν νομίζεις πως έχω δα την ανάγκη σου, γελάστηκες. Σα θελήσω, πάω και βρίσκω αμέσως την καλύτερη».

Η Μυρσίνη δαγκώθηκε. Δίχως να πει λέξη, μάζεψε τα τετράδιά της και βγήκε. Θα 'λεγες, ένα γλίστρημα σκιάς, καταπώς αλλάζει θέση ο ήλιος.

«Τι έγινε ψες;» ρώτησε ο Δάσκαλος την άλλη μέρα τον Κίτσο βάζοντας τα γάντια της πυγμαχίας. «Πάλι τα τσούγκρισες με τη Μυρσίνη;»

Παρ' όλα τα χρόνια του πηδούσε σαν το κατσίκι με τα κοντά και δυνατά χέρια του σκόρπιζε δεξιά κι αριστερά τα κροσέ και τα ντιρέκτ σαν κουφέτα.

«Τι θες να 'γινε», είπε ο Κίτσος σηκώνοντας τους ώμους. «Γυναίκα είναι, δεν καταλαβαίνεις, θα 'χε την περίοδό της».

Κι ολοένα επιδέξιος, ελαφρύς σαν ελαφάκι, ξέφυγε από τις ατάκες του Δασκάλου.

«Δεν μου τα λες καλά», είπε ο Δάσκαλος αποφεύγοντας τα χτυπήματα του Κίτσου. «Αν έφταιξες σε τίποτα, να πας αμέσως να πάρεις τον λόγο σου πίσω. Χτύπα λοιπόν», τον προκάλεσε. «Τι σε μάθαινα τόσον καιρό!»

Το δωμάτιο θόλωσε γύρω του. Πότε έβλεπε τον Δάσκαλο διπλό, πότε τρίδιπλο, κι οι γροθιές του ολοένα ξαστοχούσαν. Ο Δάσκαλος, με τις φλέβες του λαιμού φουσκωμένες, μπλάβες, του φώναζε στη διαπασών:

«Αλήτη, μασκαρά, πού έχεις τον νου σου; Στις πουτάνες πάλι;»

Με τη λέξη «πουτάνες» ο Κίτσος ξύπνησε, του 'φυγε η θολούρα, κι η εικόνα του Δασκάλου ήρθε να στηθεί μπροστά του πελώρια, καταδυναστευτική. Τότε τον ξεγέλασε και μ' ένα πλάγιο χτύπημα τον ζάλισε, κι έπειτα του κατάφερε μια ολόισια στο στομάχι. Ο Δάσκαλος παραπάτησε κι ήρθε να χορέψει ολόγυρα.

«Μπράβο, μπράβο, γιε μου», πρόλαβε να μουρμουρίσει κι έμεινε σέκος.

Ο Κίτσος, αντί να σκύψει να τον συνεφέρει, άνοιξε την πόρτα κι έγινε καπνός.

Έξω ο βοριάς ούρλιαζε, θαρρείς ο καιρός το 'χε βάλει πείσμα να φανεί αμείλικτος. Εννιά η ώρα κι η πόλη είχε ερημώσει: άκουγες το ρολόι της πόλης

που χτυπούσε τις ολάκερες, τις μισές. Η Άρτεμις τον δέχτηκε μ' ένα μισάνοιχτο νυχτικό κι ένα τσιγάρο στο στόμα.

«Σαν κάτι νωρίς», του 'πε μισοκλείνοντας τις βλεφαρίδες. «Με ποιες γύριζες τόσες μέρες;» – κι όπως ο Κίτσος πήγαινε να απολογηθεί, με μια λαβή τον αναποδογύρισε πάνω στο κρεβάτι.

Τούτη στάθηκε κι η μακρύτερη νύχτα του χειμώνα.

Άκεφος, με χαλκιάδες στα μάτια, ο Κίτσος σύρθηκε το άλλο πρωί στην τάξη. Πρώτη ώρα είχανε τον Γαβριάδη – πράγμα που πάντα σκοτεινίαζε τη μέρα κι έφερνε προκαταβολικά γρουσουζιά. Με το που μπήκε στην τάξη, ο Ιστορικός είχε κιόλας αρχίσει να φωνάζει το απουσιολόγιο. Μ' εκείνη τη λαρυγγική φωνή του – σαν γυναίκα που τη βιάζουν.

«Τι ώρα είναι αυτή;» σταμάτησε για να μιλήσει στον Κίτσο.

«Οχτώ και τέταρτο», είπε ο Κίτσος βραχνά.

«Πήγαινε να καθίσεις στη θέση σου», του 'πε. «Αμέσως!»

Ο Κίτσος κάθισε δίπλα στον Άκη, όπως πάντα. Ανήσυχος ο φίλος του στύλωσε πάνω του τα μάτια ερωτηματικά. Σκυμμένος στο βιβλίο της Ιστορίας ο Κίτσος έβλεπε την Άρτεμη – με το κινηματογραφικό στήθος της και το αιώνιο στάχυ στο στόμα – να βαδίζει ανάμεσα στα παλικάρια του Εικοσιένα, σχορπίζοντας μικρές φλόγες που απειλούσαν να γί-

νον επανάσταση. Όσπου, κάποτε, ένωσε τον Άκη να τον σκουντάει.

«Μάθημα», είπε η υστερική φωνή απ' την έδρα.

Σηκώθηκε επιτόπου, στηρίζοντας τα γόνατά του πάνω στην κόψη του θρανίου.

«Εις τι ωφέλησε η υποστήριξις των Μεγάλων Δυνάμεων εις τον αγώνα του Ελληνικού Έθνους κατά την επανάστασιν του Εικοσιένα;» ρώτησε ο Γαβριάδης.

Ο Κίτσος ένωσε όλα τα μάτια στραμμένα καταπάνω του. Θαρρείς κι ετούτη την ώρα του έπεφταν από τον ουρανό μαζεμένες όλες οι ευθύνες. Τεντώθηκε όλος.

«Στο να διαιρέσει ακόμα περισσότερο το ήδη διαιρεμένο Έθνος», είπε με φωνή σιγανή, ωστόσο σταθερά.

«Τι εννοείς;» είπε ο Γαβριάδης κρεμώντας τα πουλίσια χέρια του πάνω απ' την έδρα.

«Εννοώ ότι οι αγωνιστές έγιναν μπαίγνιο της Ευρώπης και πως μοιράστηκαν σε αγγλόφιλους, ρωσόφιλους και γαλλόφιλους κατά το πρότυπο της πολιτικής: “Διαίρει και βασίλευε”».

«Πού τα είδες γραμμένα αυτά;» είπε ο Γαβριάδης. «Σε ποια σελίδα του βιβλίου;»

«Το βιβλίο το διάβασα κι αυτό κατάλαβα. Σελίδες δεν θυμάμαι».

Ένα μουρμουρητό πέρασε πάνω απ' την τάξη. Όλοι κοίταζαν τον Κίτσο.

«Ποία ήτο η πρώτη επίσημος μορφή διακυβερνήσεως εις την ελευθέραν Ελλάδα;»

«Η βασιλεία του Όθωνα και των Βαυαρών. Μοναρχία απολυταρχική και κυβέρνηση παρακρατική», είπε ο Κίτσος.

«Παρακρατική; τι πάει να πει η λέξις αυτή;»

Στο μυαλό του Κίτσου ήταν σαν να 'χε ανοίξει μια τρύπα και να 'πεφτε ένα φως από ψηλά.

«Παρακρατικό είναι το σύστημα όπου κυβερνούν οι χαφιέδες και που το κράτος αστυνομεύεται από δυνάμεις αντισυνταγματικές. Όταν η ελευθερία του λαού διακυβεύεται και πνίγεται στα μπουντρούμια».

«Σιωπή!» βρόντηξε το χέρι πάνω στην έδρα ο Ιστορικός. «Απάντησε σωστά, ειδημή σε καθίζω χάμω».

«Κίτσο», του είπε χαμηλόφωνα ο Άκης, ταμπουρωμένος πίσω απ' το βιβλίο του, «τον νου σου!»

«Και τι έχεις να ειπείς διά τον ρόλον τον οποίον διεδραμάτισε ο Μέττερνιχ εις την Ευρώπην;» ρώτησε ο Ιστορικός κρεμώντας ξανά τα γαμψά, πουλίσια χέρια του πάνω απ' την έδρα.

«Ο Μέττερνιχ ήταν μια φυσιογνωμία ξεχωριστή», είπε ο Κίτσος, «ένας αριστοτέχνης της διπλωματίας».

«Τότε, πώς εξηγείς τον ανθελληνικόν ρόλον που έπαιξε εις την επανάστασιν;»

«Όλες οι μεγάλες φυσιογνωμίες σφάλλουν κά-

ποτε στην εκτίμησή τους· τουλάχιστον αυτός ήταν κηρυγμένος ανοιχτά εναντίον της Ελλάδας. Δεν συνωμότησε κρυφά, κι ούτε μας έκανε ποτέ τον φίλο».

«Με άλλα λόγια, εσύ που φαίνεται να τον θαυμάζεις, είσαι κι εσύ ανθέλληνας...»

Η τάξη σώπαινε με κομμένη την αναπνοή.

«Μία τελευταία ερώτησις», είπε ο Ιστορικός. «Πού, πότε και υπό ποίας συνθήκας σκοτώθηκε ο Γεώργιος Καραϊσκάκης;»

«Στο Φάληρο, τον Απρίλη του 1827· ποιος σκότωσε τον Καραϊσκάκη μένει ανεξακριβωτο, μπορεί και να δολοφονήθηκε· νομίζω πάντως πως, όπως και να 'χει το πράγμα, ο Καραϊσκάκης έπεσε θύμα της εγγλέζικης πολιτικής, που εμπνευστής της στην Ελλάδα στάθηκε ο Μαυροκορδάτος».

«Σώπα!» είπε κατακόκκινος ο Γαβριάδης. «Δεν σε ρώτησα να μας πεις τι νομίζεις. Πού τα έμαθες όλα αυτά; Για πες μας, κομμουνιστής είσαι;»

«Κομμουνιστής δεν είμαι», είπε ο Κίτσος, «εκτός αν με κομμουνιστή εννοείτε έναν άνθρωπο που δεν χάνει όσα του δίνουν να διαβάσει».

«Ποιος του δίνει τι;»

«Να αυτό», είπε ο Κίτσος πιάνοντας απ' την άκρη το βιβλίο της Ιστορίας κι ανεμίζοντάς το. «Αυτό το κουρελόχαρτο».

Ξαφνικά ο Γαβριάδης απόμεινε ακίνητος· όλο το αίμα ήρθε και μαζεύτηκε στο κεφάλι του, θαρρείς

το τριγωνικό κρανίο με τη χωρίστρα στη μέση ήταν έτοιμο από στιγμή σε στιγμή να χωρίσει στα δυο. Χτύπησε με τον χάρακα την έδρα.

«Αναρχικός!» αναφώνησε. «Έξω γρήγορα, έξω, είπα, τεντιμπόη!»

Ο Κίτσος έσκυψε κι άρχισε να μαζεύει αργά τα βιβλία του. Η τάξη παγωμένη κοίταζε τότε τον Κίτσο, τότε τον Γαβριάδη.

«Άσ' τα κι έβγα έξω αμέσως», βρόντηξε η φωνή του Ιστορικού.

«Δεν βγαίνω», είπε ο Κίτσος πεισματωμένα.

«Τι είπες;»

«Είπα, δεν βγαίνω. Έχω το δικαίωμα σαν όλους εδώ μέσα ν' ακούσω το μάθημα και να εξετασθώ».

Για μια απειροελάχιστη στιγμή η τάξη έχασε την αίσθηση του χρόνου. Θαρρείς και μεγάλα κύματα είχαν ορμήσει μέσα στην αίθουσα, σκαμπανεβάζοντας, που άλλοτε σήκωναν τον Κίτσο ψηλά, κι άλλοτε τον άφηναν να πέσει. Κι ανάμεσα ακουγόντουσαν φωνές υπόκωφες, σαν από μίαν επανάσταση που μαινόταν στον βυθό και γύρευε αφορμή, τρόπο να ξεσπάσει. Ύστερα, καθώς ο χρόνος ξαναβρήκε την κανονική του ροή, ένα κύμα γέλιου απλώθηκε στην τάξη, στην αρχή σιγανό, έπειτα ακράτητο. Ο Γαβριάδης έκανε να κατέβει απ' την έδρα, το πόδι του μπλέχτηκε στο σχοινί απ' όπου κρεμόταν ο σπόγγος του μαυροπίνακα, κι ήρθε να πέσει φαρδύς πλατύς χάμω.

Τότε είναι που η τάξη σηκώθηκε στο πόδι, ανεμίζοντας βιβλία, πετώντας μολύβια και γόμες, ανοίγοντας τα παράθυρα, ωσότου οι φωνές σκόρπισαν, ήρθαν, χτυπήθηκαν στους στενούς δρόμους της πόλης· έβλεπες τους διαβάτες όρθιους ν' αφουγκράζονται, τους μαγαζάτορες βγαλμένους στα κατώφλια τους, τις νοικοκυρές σταματημένες στις μπουγάδες τους. Έπειτα τα παιδιά, ακράτητα, άλλοι από πόρτες κι άλλοι απ' τα παράθυρα, ξεχύθηκαν στους δρόμους. Άλλοι ήθελαν να σηκώσουν τον Κίτσο στα χέρια, άλλοι να τον φιλήσουν, όμως εκείνος τους ξέφυγε κι από μια πάροδο έτρεξε να κρυφτεί.

Εκείνο το βράδυ ο Κίτσος δεν γύρισε σπίτι του. Άλλοι είπαν πως τον είδαν να μπαίνει στο σπίτι της Άρτεμης, άλλοι πως τον είδαν από μακριά να περπατά στον Χλωμό, ανάμεσα σε βράχια και πυκνές λόχμες, σαν άγριος που τρέφεται μόνο με μέλι κι ακρίδες. Το επεισόδιο έκανε τον γύρο της πόλης, μα καταλάγιασε κι αυτό. Σαν τους αέρηδες που φύσηξαν ό,τι ήταν να φυσήξουν κι έπειτα παγωμένοι, άσπλαχνοι, έπεσαν να κοιμηθούν.

Δυο μέρες έκανε να φανεί σπίτι του ο Κίτσος· την τρίτη ήρθε πρωί και κλείστηκε στην κάμαρή του. Φόρεσε τα γάντια του μποξ και στάθηκε μπρος στον καθρέφτη. Με μάτια μισόκλειστα απ' την αϋπνία, κοίταζε μέσα, θαρρείς κι έβλεπε τον χειρότερο εχθρό του. Ύστερα άρχισε να βαράει γροθιές· στην αρχή σε απόσταση, έπειτα σ' επαφή, στο τέ-

λος ίσια πάνω στο γυαλί. Τα μάτια του καίγανε, τα νεύρα πάνω στα μπράτσα του χοροπηδούσανε. Μια φλέβα, που έσχιζε κάθετα το μέτωπό του, είχε πεταχτεί έξω και πήγαινε κι αυτή με τον ρυθμό. Θα είχε το δίχως άλλο σπάσει τον καθρέφτη, αν δεν προλάβαινε να μπει στην κάμαρη ο Δάσκαλος. Του 'πιασε τα δυο χέρια, κι έτσι σφιχτομανταλωμένο τον έριξε σε μια καρέκλα.

«Τι τρέχει;» του είπε. «Μα τρελάθηκες πια;»

Ο Κίτσος έσκυψε το κεφάλι κι αρνήθηκε να δώσει λόγο. Κρατούσε το πρόσωπο πεισματικά κλεισμένο στα χέρια του, απ' όπου τα γάντια στις άκρες περίσσευαν σαν αποφύσεις.

«Να σου πω εγώ τι τρέχει», του 'πε ο Δάσκαλος. «Σε αποβάλανε!»

Τα γάντια λύγισαν, άρχισαν να πέφτουν, αποκαλύπτοντας πρώτα το μέτωπο, ύστερα τα μάτια· μάτια παιδιού απορημένα. Ύστερα φάνηκε το στόμα. Ένα στόμα που, χωρίς το σημάδι, φάνταζε αλλόκοτο και σαν ξένο.

«Αλήθεια;» ρώτησε.

«Όχι, ψέματα», αποκρίθηκε ο Δάσκαλος και του κόλλησε στα μούτρα ένα χαρτί.

«Διότι την εσπέραν της 29ης Ιουνίου, ημέρα των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, ούτος εν μέση οδώ απέρριψεν τα ενδύματά του ενώπιον του καθηγητού του Κωνσταντίνου Γαβριάδη.

»Διότι κατά μήνα Φεβρουάριον και κατά την

διάρκειαν του μαθήματος της Ιστορίας ούτος εφωράθη αγνοών το μάθημα, επιδείξας διαγωγήν ανοίκειον, απάδουσαν προς τας παραδόσεις του Ελληνικού Γυμνασίου, συμπαρασύρας τους συμμαθητάς του εις εκδηλώσεις αναρχικάς.

»'Διά ταύτα όλα, ο Σύλλογος των Καθηγητών προτείνει...»

Το χαρτί έπεσε απ' τα χέρια του Κίτσου.

«Και τι δεν έκανα για χατίρι σου», του είπε ο Δάσκαλος. «Πόσες κατουρημένες ποδιές δεν φίλησα; Ξέρεις τι μου είπαν όλοι;»

«Όχι», είπε ο Κίτσος κοιτάζοντας πέρα.

«Μου είπαν ότι ο γιος μου δεν είναι παιδί κανονικό· ότι δεν έχει φυσιολογικές αντιδράσεις, ότι οι ιδέες του είναι ανατρεπτικές, τα φερσίματά του αλλόκοτα, με δυο λόγια, ότι έχω να κάνω μ' ένα τέρας».

Ο Κίτσος φαντάστηκε τον εαυτό του πεσμένο στα τέσσερα, χοντρό, με λέπια, σαν κροκόδειλο.

«Μα δεν σου κάνουν εντύπωση όλα αυτά λοιπόν;» ρώτησε ο Δάσκαλος.

«Μου κάνουν», είπε ο Κίτσος.

Και, ξαφνικά, σαν να καθάρισε το μυαλό του πάλι, άρπαξε τον Δάσκαλο απ' τους ώμους και τον ταρακούνησε.

«Με κυνηγούν, το κατάλαβες, Δάσκαλε; Μ' έχουν σημαδεμένο και με κυνηγούν...»

Κι όπως τα 'λεγε αυτά, τα μάτια του θόλωσαν, όπως θολώνουν τα νερά με τις πρώτες βροχούλες.

Πρώτη δουλειά την άλλη μέρα το πρωί, ο Δάσκαλος πήγε να βρει τον Γυμνασιάρχη.

«Θέλω κάτι να κάνεις, να ενεργήσεις. Πρόκειται για το παιδί μου, το καταλαβαίνεις;» του 'πε. «Δεν μπορώ να τον αφήσω χωρίς δίπλωμα, αβοήθητο στη ζωή κι αποπάνω με τη ρετσινιά».

«Γιατί να μην πάρει δίπλωμα», απόρησε ο Γυμνασιάρχης. «Χάθηκαν τα σχολειά να τον στείλεις κάπου να τελειώσει;»

«Μα δεν ακούς, τον είπαν κομμουνιστή, πώς να τον στείλω;»

«Καλά, μη σε νοιάζει», είπε ο Γυμνασιάρχης. «Θα φροντίσω εγώ να φύγει με καθαρό ενδεικτικό».

«Κι εμένα τη θέση μου δεν τη σκέφτεσαι;» φώναξε ο Δάσκαλος. «Δεν σε νοιάζει τι θα πουν για μένα;»

«Δεν φταίω εγώ», είπε ο Γυμνασιάρχης γυρίζοντας το βλέμμα αλλού. «Δεν μπορώ να τα βάλω με το Συμβούλιο. Τι θες δηλαδή, να χάσω εγώ τη θέση μου για χατίρι του γιου σου;»

«Να τη χάσεις!» του είπε και βρόντηξε τη γροθιά του πάνω στο τραπέζι. «Όταν εσύ στην Κατοχή πούλαγες το λάδι στη μαύρη, κι όταν στην απελευθέρωση εγώ έκανα τ' αδύνατα δυνατά για να σε σβήσω απ' τα μαύρα τεφτέρια, τότε ήταν καλά...»

«Άκουσε, Παύλο», του 'πε ο Γυμνασιάρχης, ακουμπώντας το χέρι στον ώμο του Δασκάλου. «Περα-

σμένα ξεχασμένα: όμως αν ήταν μόνο αυτά για τον γιο σου...»

«Δηλαδή, ποια άλλα;»

«Θες, λοιπόν, να σου μιλήσω καθαρότερα;»

«Μίλα», μούγκρισε ο Δάσκαλος.

«Οι σχέσεις του με αναξιοπρεπή πρόσωπα, με γυναίκες ελαφρών ηθών, κι ακόμα...» Εδώ ο κύριος Γυμνασιάρχης κόμπιασε. «Κι ακόμα, ορισμένα ίχνη της ακόλαστης ζωής του πάνω στο πρόσωπό του».

Ο Δάσκαλος έσφιξε τις γροθιές.

«Αν ήταν για καμιά μαθητριά σου», του σφύριξε, «θα το σκεφτόσουν καλά προτού τη διώξεις, ίσως και να 'κανες τα στραβά μάτια. Όσο για τον γιο μου, άντρας είναι, δικαίωμά του να πλαγιάζει μ' όποια του γουστάρει: τους άλλους τι τους κόφτει!»

«Έλα, έλα!» είπε ο Γυμνασιάρχης. «Εσύ, παιδί μου, παραφέρεσαι, χειρότερος κι απ' τον γιο σου είσαι. Μα δεν σε παρεξηγώ: πατέρας είσαι. Ένα μόνο σου λέω: ότι δεν πρέπει να ρίχνεις την ευθύνη ατομικά σ' εμένα: αυτοί όλοι», κι έδειξε πέρα, «λύσσαξαν με το παιδί σου. Πήγαινε σπίτι σου λοιπόν, κι άσε με νά βρω εγώ μια λύση. Άντε, μη μου στεναχωριέσαι...» – και τον έπιασε απ' τον ώμο. Αλλά ο ώμος του Δασκάλου ήταν σκληρός σαν πέτρα. Δεν σήκωνε χάρδια, γαλιφιές.

Καθώς κατέβαινε τα σκαλιά, άκουσε τον Γυμνασιάρχη να του φωνάζει:

«Παύλο, μην ξεχάσεις τον λόγο της 25ης Μαρτίου: οι μέρες πλησιάζουν, ο καιρός εγγίζει».

Ο Δάσκαλος κατρακύλησε τις υπόλοιπες σκάλες, τρίζοντας τα δόντια.

Ανοιξη

Η άνοιξη ερχόταν κρυμμένη πίσω από την πανοπλία του χειμώνα. Έβρισκε κανένα μπάλωμα, καμιά χαραμάδα, κι έβγαζε το χέρι της καταπράσινο από ελπίδα. Πέρα στη Σκάλα έβλεπες τη θάλασσα αναστατωμένη, με λυμένα τα μαλλιά ν' αναρριπίζεται από περαστικούς ανέμους, που άλλος της πρόσφερε υποσχέσεις ειρήνης κι άλλος πόλεμο. Μέσα από το ξερό, στέρφο χορτάρι άρχισαν να βγαίνουν, σαν τις πρώτες υποσχέσεις, οι κίτρινες μαργαρίτες και τα χαμομήλια. Μερικές παπαρούνες στιγματίζαν τον κάμπο. Πάνω στην πόλη πενούσε μια ζεστή ζωοφόρα ανάσα, σαν χάνδι. Μόνο ο Χλωμός έμενε ακλόνητος στη θέση του. Υπερφλαγγισμένο ακόμα απ' τα χιόνια του χειμώνα, το βουνό έμοιαζε τυλιγμένο σε σάβανο νεκρικό.

Ο Κίτσος βρήκε καταφύγιο στο σπίτι της Άρτεμης.

Κι ας ήταν τα βράδια φεγγαρόλουστα, εκείνος προτιμούσε να κλείνεται στο δωμάτιό της. Χαμένος μέσα σε σύννεφα καπνού και στοίβες περιοδι-

κά με πολύχρωμα εξώφυλλα, άφηνε την Άρτεμη να του μιλά για την Αθήνα. Για κινηματογραφικά έργα, για ηθοποιούς που ζούσαν μια ζωή φανταστική, για πάρτι μέσα σε δωμάτια μισοσκοτεινά, με το πικάπ να παίζει ξένα τραγούδια· για τις κούρσες που κατηφόριζαν τη Λεωφόρο του Συγγρού και πήγαιναν παραλιακά στα Φάληρα, στη Βουλιαγμένη και στις Καβοκολόνες. Του μιλούσε για τις δραματικές σχολές, για θέατρα όπου οι θεατρίνες εμφανίζονται μισόγυμνες· τις λιακάδες στα καφενεία κάτω απ' την Ακρόπολη, τα ραντεβού στο Θησείο, στου Μετς, για τις ψησταριές στο Παγκράτι, τις ταβέρνες στην Καισαριανή, τα ζαχαροπλαστεία στη Φωκίωνος Νέγρη. «Ούτε που φαντάζεσαι τι χάνεις», του 'λεγε, κι ολοένα τα μάτια της έλαμπαν φωσφορικά, κι οι βλεφαρίδες της μάκραιναν, σκορπίζοντας έναν απόκοσμο ίσκιο. Πόσο πλασμένο ανάγλυφο πρόβαλλε το κορμί της, και τα μαλλιά της, όπως έπεφταν και το σκέπαζαν, φάνταζαν μανδύας από κόκκινη χλόη. «Σαν έρθω στην Αθήνα, πού θα σε βρω;» τη ρωτούσε ο Κίτσος. Κι η Άρτεμις του τραγουδούσε: «Θέλεις να με βρεις, έλα στο λιμάνι, Μάρω μου γλυκιά, στο Πασαλιμάνι, Μαρίτσα μου γλυκιά, στο Πασαλιμάνι». Κι ο Κίτσος τής έλεγε: «Τάχα εκεί δεν έχεις δικούς σου φίλους, παρέες;». Κι η Άρτεμις του τραγουδούσε: «Κι άμα δεν με βρεις, πάρε βάρκα κι έλα, Μάρω μου γλυκιά, θα 'μαι στην Καστέλα, Μαρίτσα μου

γλυκιά, θα 'μαι στην Καστέλα». «Βράδυ, πρωί;» ρωτούσε ο Κίτσος. «Ποιαν ώρα, πότε;» «Έλα συ και βλέπουμε», του αποκρινόταν. «Αποφάσισε πρώτα να ξεκολλήσεις απ' τη Λοκρίδα».

Κι όσο εκείνη του πιπίλαγε το μυαλό, τόσο η φαντασία του έστηνε όργια, πλάθοντας μιαν Αθήνα μυθική. Έπειτα, ξαφνικά, η Άρτεμις τον άρπαζε κι ο Κίτσος έλιωνε μέσα στα θανατερά αγκαλιάσματά της. Ύστερα, γυρίζοντας πλευρό, τον άφηνε στραγγισμένο. Όλη τη νύχτα ο Κίτσος έβλεπε τη ράχη της, ράχη άγονου βουνού. Το πρωί δεν είχε πόδια να σηκωθεί, μάτια να τ' ανοίξει. Ύστερα η Άρτεμις ξεπόρτιζε κι έμενε μόνος. «Μην αργήσεις», της έλεγε, «πού πας, πού γυρίζεις;» Μόνο τη νύχτα ήξερε να λυσάει πάνω στο κορμί του, σαν λάμια, ρουφώντας του ως και την τελευταία σταγόνα αίμα.

Τα πρωινά ο Κίτσος έπιανε τις βόλτες. Στα καφενεία ο κόσμος μιλούσε για την κυβέρνηση, για σκάνδαλα, συμβάσεις, αγροτικά δάνεια, ρουσφέτια κι εκλογές: άκουγε συχνά τις λέξεις «νοθεία», «φαιλοκρατία», «φασισμός». Κανείς δεν έμοιαζε να συμφωνεί με τον άλλο. Έστηνε αυτί και προσπαθούσε να πιάσει το νόημα, να βγάλει μιαν άκρη. Ένιωθε πως αργά ή γρήγορα θα 'πρεπε ν' αποχτήσει κι αυτός μια γνώμη: καταλάβαινε πως δεν ήταν αρκετό να ξέρει μόνο μερικά πράγματα από την Ιστορία, αλλά πως του ήταν απαραίτητο να μάθει να κατα-

λαβαίνει τα τωρινά. Ονειρευόταν τη μέρα που θα ψήφιζε σαν μια γλυκιά υπόσχεση ελευθερίας. Όμως τ' αυτιά του βουίζαν αδιάκοπα, ένιωθε στις κλειδώσεις πόνους σαν να τον είχαν δείρει, κι είχε έναν πονοκέφαλο που δεν τον άφηνε να ησυχάσει, να συγκεντρωθεί. Έπαιρνε τους δρόμους και πήγαινε αλλού. Κι επειδή δεν είχε πού αλλού να πάει – ο Άκης γύριζε με τη Μερόπη του–, ξέπεφτε πάλι σπίτι του. Ένα μεσημέρι, στο φαγητό, ο Δάσκαλος συνεφιασμένος του 'πε:

«Έτοιμάσου να φύγεις, να πας σ' άλλη πόλη. Μη νομίζεις πως σε τρέφω για να σε κάνω ρεμπεσκέ. Αρκετά κινδυνεύεις να χάσεις τη χρονιά σου».

Η καρδιά του Κίτσου λαχτάρισε.

«Στην Αθήνα;» ρώτησε.

«Δεν σφάξανε», είπε ο Δάσκαλος. «Να σε πάρω δηλαδή από τη Σκύλλα για να σε ρίξω στη Χάρυβδη. Τουλάχιστον, εδώ όλοι ξέρουμε πως μια πουτάνα υπάρχει στην πόλη».

Η σπόντα του Δασκάλου έκανε τον Κίτσο να κατεβάσει αμάσητη την μπουκιά του. Σηκώθηκε κι άφησε το φαγητό του στη μέση. Έφτασε τρεχάτος στην Άρτεμη, μα βρήκε την πόρτα της μανταλωμένη. Κι όπως χτυπούσε κι εκείνη δεν του άνοιγε, νευρίασε, έμπηξε τις φωνές, την είπε «πόρνη» και σήκωσε στο ποδάρι τη γειτονιά.

Η Άρτεμις φάνηκε στο παράθυρο με το μισοφόρι.

«Αν εγώ είμαι πουτάνα», έσκυψε και του φώνα-

ξε, «μάθε τότε πως εσύ είσαι χωριάτης. Χάσου απ' τα μάτια μου, χωριάταρε, και μην ξαναπατήσεις».

Η λέξη «χωριάτης» κόλλησε πάνω του και δεν τον άφηνε σε ησυχία. Ένωθε τα ρούχα πάνω του χοντρά, μπατάλικα· στους τρόπους ένωθε άξεστος, βουνίσιος. Ολοένα νόμιζε πως ολωνών τα μάτια ήταν στραμμένα καταπάνω του. Φοβόταν να περπατήσει και να μιλήσει. Δεν ήθελε να βλέπει τους φίλους του, μα ούτε και στο καφενείο δεν είχε πια μούτρα να κάτσει. Πεθυμούσε τώρα να 'ταν σε μια μεγάλη πόλη, χαμένος κι ανώνυμος. Άρχισε πάλι να κόβει βόλτες έξω απ' το σπίτι της Μυρσίνης. Μια δόση έβαλε περηφάνια και ντροπή κατά μέρος και χτύπησε την πόρτα της. Μα δεν απάντησε ψυχή. Μπορεί και να 'λειπε ταξίδι με τον πατέρα της τον Αγρονόμο. Τουλάχιστον, έτσι προτιμούσε να πιστεύει.

Το δωμάτιό του, από γιατάκι, έγινε ξαφνικά φυλακή. Τα γάντια του μποξ κρεμασμένα από ένα καρφί στον τοίχο, τα σχολικά βιβλία του θαμμένα στη σκόνη. Κοιταζόταν στον καθρέφτη, που τον έδειχνε μισερό. Έμενε ξαπλωμένος ώρες ολάκερες, καπνίζοντας απανωτά, τα μάτια καρφωμένα στο ταβάνι. Η μάνα του μπαινόβγαινε κουβαλώντας του δίσκους με φαγητά, μα εκείνος τ' άφηνε όλα απείραχτα. Ο Δάσκαλος λύσσαγε πίσω απ' την πόρτα, όμως ο εγωισμός δεν τον άφηνε να μπει μέσα.

Τότε, μέσα του Μάρτη, ο εχθρός χτύπησε για

τρίτη φορά. Ένα πρωί ξύπνησε με το σημάδι στο στόμα. Ήταν το ίδιο σημάδι, μοναχά τούτη τη φορά πιο βαθύ, πιο σκιερό, σαν ανοιγμένη τάφρος. Το είδε να 'ρχεται με μια εχθρότητα μακρινή, σχεδόν με αδιαφορία, σαν έναν εχθρό που στην κατοχή του να 'χε πια συνηθίσει. Κλειδώθηκε στην κάμαρή του κι αρνήθηκε να βγει έξω. Του κάκου η μάνα του χτυπούσε την πόρτα να της ανοίξει. Ο Κίτσος είχε ανοιγμένο το παράθυρο και κοίταζε πέρα. Έβλεπε τη θάλασσα να φλογίζεται από την επιθυμία να δεχτεί το κορμί του, χωρίς να ξέρει —θάλασσα ήταν— πως δεν το όριζε, όπως δεν όριζε πια τη ζωή του. Ήταν στιγμές που, απ' το πολύ να κοιτάζει τον ήλιο, όλα μαύριζαν γύρω του. Πίστευε τότε πως είχε γεννηθεί τυφλός, σε τυφλό τόπο, κι άφηνε την απελπισία του να ξεσπάει. Έσχιζε τα βιβλία του, κουρέλιαζε τα γάντια του μποξ, κατέστρεφε κάθε προηγούμενο σημάδι της ζωής του. Τα βράδια, ο ίδιος κουρέλι πια, κρεμιόταν απ' το περβάζι στο παράθυρο κι άφηνε το αγέρι να τον χτυπήσει στο πρόσωπο. Άκουγε τον θόρυβο από τα μηχανάκια που έσχιζαν τη νυχτερινή σιωπή και φανταζόταν τους φίλους του στις εξοχές παρέα με τις κοπέλες. Άκουγε κι έναν ρεμπέτικο σκοπό από κάποιο ταβερνάκι: «Να με γελάς κουράστηκα, βαριά σε καταράστηκα, απ' τη ζωή μου πέρασες, με τσάκισες, με γέρασες». Έπειτα όλα ησύχαζαν. Έμεινε μοναχά το ρολόι της πόλης να χτυπά τις ολάκερες και τις μισές.

Όταν κάποτε η πόρτα της κάμαρης άνοιξε κι ο Κίτσος σύρθηκε έξω, ο Δάσκαλος τρόμαξε. Έτσι που είχε καταντήσει, έμοιαζε τώρα με τη σκιά του Κίτσου. Μέσα του πονούσε, σχίζονταν. Ήθελε τώρα να πέσει πάνω στον γιο του και να τον αγκαλιάσει. Ήθελε να τον πείσει πως όλα θα 'φτιαχναν πάλι, και πως θα ξαναγύριζαν στ' αγαπημένα τους παιχνίδια, παίζοντας μποξ με απότομα ντιρέκτ και τεχνικά κροσέ. Όμως, καθώς το βλέμμα του ακούμπησε στο στόμα του παιδιού, ξαφνικά στάθηκε, η γλώσσα του δούλεψε πιο γρήγορα απ' το μυαλό.

«Πάλι αυτό;» – κι έδειξε το σημάδι.

Ο Κίτσος δεν το περίμενε. Πίστευε ότι ο Δάσκαλος ήταν ο τελευταίος άνθρωπος στη γη που θα μπορούσε να τον κατατρέχει. Έμεινε κοιτάζοντάς τον.

«Τέλος πάντων, κανείς δεν μπορεί να δώσει μιαν εξήγηση», είπε ο Δάσκαλος οργισμένα. «Είναι η τρίτη φορά που σου παρουσιάζεται κι εσύ κάθεσαι με σταυρωμένα χέρια».

«Τι θες να κάνω;» ψέλλισε ο Κίτσος.

«Τι άλλο, να πας στον γιατρό αμέσως».

«Ο γιατρός λέει πως δεν είναι τίποτα», είπε για να πει κάτι.

Ο Δάσκαλος τον κοίταξε απ' την κορφή ως τα νύχια. Έτσι αχαμνός, άπλυτος και σημαδεμένος, φάνταζε για κανένα ξώγαμο από κείνα τα ζευγαρώματα της νιότης του με τις φριχτές δούλες.

«Να σου πω εγώ τι είναι», του 'πε. «Θα κόλλησες από τις πουτάνες!»

Ο Κίτσος άρχισε να τρέμει.

«Σώπα, Δάσκαλε», του 'πε με σφιγμένα δόντια. «Σώπα, σε παρακαλώ».

«Αυτό που σου λέω», είπε ο Δάσκαλος. «Μπας κι άρπαξες καμιά σύφιλη και μας το κρύβεις;»

Ο Κίτσος έκανε δυο βήματα πίσω. Αντί για τον γλόμπο του ηλεκτρικού, είδε την αρρώστια να κρέμεται απ' το ταβάνι: κόκκινη, με ψιλές, άρρωστες φλεβίτσες ν' αναβοσβήνουν. Έδωσε μια στην πόρτα και πετάχτηκε έξω. Ούτε έβλεπε, ούτε που ήξερε πια πού πήγαινε. Πήρε τους δρόμους γυρίζοντας, κι οι δρόμοι τον γύριζαν πίσω. Βρέθηκε στο σπίτι της Άρτεμης.

Με το παράθυρομισάνοιχτο, η Άρτεμις κρατούσε με το ένα χέρι καθρεφτάκι, με το άλλο χτένα. Τα μαλλιά της, πηχτά σαν αίμα, κρέμονταν ως κάτω στο πεζοδρόμιο. Καθώς σήκωσε το κεφάλι της, το μάτι της έπεσε ίσια στο σημάδι. Αυτή τη φορά ο Κίτσος θάρρεψε πως τον είχε τσιμπήσει φίδι.

«Κι εσύ ακόμα», ψιθύρισε, «εσύ που μου το σφράγιζες με φιλιά...»

Η Άρτεμις τον κοίταξε μέσ' απ' τον καθρέφτη. Είχε έναν τρόπο να κοιτάζει, θαρρείς και σ' έβλεπε σαν αντανάκλαση.

«Πώς έγινες έτσι, καημένε μου», του 'πε, «σ'

έφαγαν οι γυναίκες· κι όχι τίποτε άλλο, μα χάλασες, ασχήμυνες, κακομοίρη μου».

«Δεν ξέρω τι λες», της είπε, «άνοιξέ μου, είναι ανάγκη, έχω να σου μιλήσω».

«Άκουσε δω», του είπε αλλάζοντας ύφος, «βγάλ' το απ' το μυαλό σου πως, επειδή έτυχε να γνωριστούμε, πάει να πει πως γίναμε και κολλητοί. Κι αν θες να ξέρεις, αύριο φεύγω ως εδώ ήταν».

«Πού πας, πού μ' αφήνεις;» της είπε ο Κίτσος.

«Στην Αθήνα. Μαζί μου θά 'ρθει κι ένας φιλαράκος».

Κι όπως άνοιξε διάπλατα το παράθυρο, μισόγυμνος, μ' ένα τσιγάρο στο στόμα, φάνηκε ξαπλωμένος στο ντιβάνι αυτός ο Νικήτας, ο κλέφτης των γυναικών.

Τότε η Άρτεμις γέλασε μ' ένα γέλιο σαν της κουρούνας πάνω στις αγριοκερασιές.

Ο Κίτσος ζήτησε καταφύγιο στο ποτάμι. Σκύβοντας πάνω απ' το νερό, ζήτησε τη διαιτησία του. Πνιγμένο στις καλαμιές, με μια κρούστα παγωνιάς που 'χε ξεμείνει απ' τον χειμώνα, το ποτάμι έμενε πεισματικά βουβό. Αλαργινό το έλεγαν ίσως γιατί, ενώ φαινόταν κοντινό, έκανες δρόμο πολύ για να το φτάσεις.

Σ' αυτή την αφημένη στάση απελπισίας τον βρήκε ο Άκης. Κάθισε δίπλα του και πάσχιζε να τον ησυχάσει.

«Έμαθες τα νέα;» τον ρώτησε.

«Όχι», είπε ο Κίτσος, κι ούτε που ήθελε να τα μάθει. Όμως σιγά σιγά η φωνή του φίλου του τον ζέσταινε.

«Ύστερα από το δικό σου επεισόδιο, όλοι θέλουν να πάρουν τα παιδιά τους απ' το γυμνάσιο. Άκουσα πολλούς να λένε πως, για να μην πατάει στο σχολειό ο γιος του Δασκάλου, σίγουρα κάποιο λάκκο έχει η φάβα. Μ' ακούς, Κίτσο;» – κι έσκυψε να τον δει. Ο Κίτσος έσκυψε περισσότερο. Με το ένα του χέρι πάσχιζε να σκεπάσει το σημάδι. «Σ' τα λέω αυτά για να τα ξέρεις· το παράδειγμά σου δημιούργησε σχολή. Όλοι ετοιμάζονται να φύγουν».

«Καλά θα κάνουν», είπε ο Κίτσος κοιτάζοντας το ποτάμι.

«Κι ύστερα θέλω να σου πω και το άλλο· τα παιδιά έχουν να το λένε για τον τρόπο που αντιμετώπισες τον Γαβριάδη. Δεν ξέρω αν το κατάλαβες, μα έγινες ήρωας· στοιχειό. Πες μου, δεν χαίρεσαι;»

«Ναι, χαίρομαι», είπε. «Γι' αυτό κι όλοι μ' αποφεύγουν» – και γύρισε αλλού το πρόσωπό του.

Ο Άκης κοίταζε τον Κίτσο προσεχτικά. Σαν γιατρός τον άρρωστό του.

«Αδυνάτισες», του 'πε. «Τι είναι αυτό;» – και πιάνοντάς του το κεφάλι πάσχισε να το στρέψει.

«Τι θες να 'ναι», είπε ο Κίτσος και πάλεψε να ελευθερωθεί. «Ότι ήτανε πάντα».

«Το 'χεις καιρό;»

«Δεν ξέρω. Έρχεται, φεύγει, ίσως μείνει· ίσως μείνει αυτό και φύγω εγώ» – και ξαφνικά ένιωσε να τον πιάνει το παράπονο. Έσκυψε πάνω απ' το ποτάμι, που ζηλότυπα του πήρε τα δάκρυά του και τα φύλαξε.

«Μια μέρα θα γίνω γιατρός», είπε ο Άκης. «Ίσως γίνω χειρουργός και ειδικευτώ στις πλαστικές εγχειρήσεις. Όμως πάνω απ' όλα θα 'θελα να γίνω νευρολόγος, ψυχίατρος· ίσως τότε να μπορέσω να κάνω κάτι».

«Να κάνεις τι;» ρώτησε ο Κίτσος.

«Κάτι για όσους μένουν βυθισμένοι στο σκοτάδι, για όσους πονάνε χωρίς αιτία. Ίσως τότε να κάνω κάτι και για σένα».

Ο Κίτσος τον έπιασε απ' τον ώμο:

«Θα 'ναι αργά τότε, θα 'ναι αργά, σου λέω» – κι η φωνή του σπάραζε.

Τον άφησε, έφυγε τρεκλίζοντας κι έτρεξε να χωθεί στο γειτονικό δασάκι. Πέρασε τα χέρια του γύρω στους κορμούς των δέντρων που τον αγκάλιασαν σαν χοντρές, στοργικές παραμάνες, ακούμπησε πάνω στις γέρικες καρδιές των ρόζων, κυλίστηκε μέσα στις βελονοκορφές που του είχαν ετοιμάσει ένα παχύ χαλί, σαν κρεβάτι. Περπάτησε ώρα πολλή, ύστερα με το σούρουπο σκαρφάλωσε στον λόφο. «Σούσουρο» τον έλεγαν τα παιδιά, μιας κι από κει βγαίνανε πάντα σουρσίματα και παραμιλητά, κι ήταν, καταπώς λέγανε, παλιά, τούρκικο

νεκροταφείο. Μόνο που κανείς τους δεν κάτεχε να πει πώς να 'ταν τάχα ένα νεκροταφείο τούρκικο, καταπώς κανείς δεν ήξερε να εξηγήσει τους θορύβους που βγαίνουν. Άσπρο, ασάλευτο στην κορφή είχε ξεμείνει το εκκλησάκι του Αγίου Σεραφείμ. Το θυμόταν την Ανάσταση να καίγεται απ' τα βεγγαλικά, τα Χριστούγεννα στον όρθρο μ' ένα φωτοστέφανο από αγιάζι. Περισσότερο το θυμόταν νύχτα, ερημικό, αναπάντεχα φωτισμένο από μια φιλική φωτιά που είχε ανάψει πατρικό χέρι. Τα παιδικά του χρόνια ήρθαν και τον αγκάλιασαν.

Ξανάβλεπε τα λημέρια και τους κρυψώνες που φύλαγε τους θησαυρούς του: τίποτα κάλυκες από σφαίρες, θραύσματα από χειροβομβίδες, παλιωμένους ζωστήρες κι αμπέχονα, καθώς και χαλικάκια. Θυμόταν με τι κατάνυξη τα σύναζε και με πόσες φροντίδες τα 'χωνε μέσα σε σπηλιές ή πίσω από πυκνές συστάδες θάμνα. Θαρρείς τούτη να του ήταν μια πολύτιμη κληρονομιά, κι αυτός ταγμένος απ' τη μοίρα να τη φυλά. Κι όταν πια η νύχτα έπεφτε πάνω στο βουνό, άρχισαν σιγανά, ύστερα ολοένα πυκνώνοντας, τα τσακάλια να κλαίνε. Σαν μωρά που τ' αφήσανε μόνα. Κι όσο η νύχτα προχωρούσε κι οι φωνές μεγάλωναν, τόσο ο Κίτσος, αυτός ο βουτηχτής, ο πυγμαχός, ο απόγονος του Παπά και συνονόματος του Τζαβέλα, ζάρωνε και γινόταν μικρό παιδάκι. Του φαινόταν πως δεν είχε δάκρυα αρκετά ν' αντέξει τούτο τον πόνο.

Τότε, άξαφνα, σκύβοντας είδε πλάι του μια φωτιά να σιγοκαίει. Ήταν στα τελευταία της, αναμμένη ποιος ξέρει από ποιον τσομπάνο ή ποια παρέα παιδιών που 'χαν ανέβει και ψηλά να παίξουν. Έριχνε γύρω της ένα γλωμό, λυπημένο φως. Σύρθηκε στο μέρος της και, κάνοντας χωνί τα χέρια του, βάλθηκε να τη φουά μ' όλη τη δύναμη της ψυχής του. Η φωτιά αργούσε να ξυπνήσει. Έπειτα ανακλαδίστηκε, σήκωσε κάτι λεπτά χέρια που έφεγγαν απ' την αδυναμία κι άρχισε αγάλι αγάλι να παίρνει πάνω της. Έσκυψε, έκοψε ξερά κλαδιά από θάμνους, την τάισε κι άλλο. Σε λίγο μια καθάρη, ζεστή φλόγα έγλειψε σαν πιστό σκυλί το πρόσωπό του. Θαρρείς ο Κίτσοσ δεν ήταν πια ένας αναρχικός, ένας αγαπητικός, ένας σημαδεμένος, παρά ένα παιδί μόνο, στην κορφή ενός λόφου. Κι όπως η φλόγα του τσουρούφλισε τα ματόκλαδα, αποτραβήχτηκε κι ήρθε να ρίξει τη ματιά του πάνω στην πόλη. Ξαπλωμένη στα πόδια του βουνού, έσβηνε ένα ένα τ' αναιμικά της φώτα. Σαν να την άφηναν οι δυνάμεις της κι ήσυχα έγερνε να κοιμηθεί. Μπορούσε να διακρίνει το σπίτι του κάπου στο βάθος. Μάντευε κι ένα φως που ξενυχτούσε. Θα 'ταν ο Δάσκαλος σκυμμένος στο τραπέζι, να ετοιμάζει το μάθημα της επομένης. Και ξαφνικά τον έπιασε το μεράκι να δείξει στον Δάσκαλο ότι μπορούσε κι αυτός ν' ανάβει φωτιές, πως δεν φοβότανε το σκοτάδι και ότι σε τελευταία ανάλυση είχε

πια πίστη, εμπιστοσύνη στον εαυτό του. Σαν όλα ετούτα που τραβούσε να 'ταν μια δοκιμασία, κάτι σαν εξετάσεις όπου κριτές δεν ήταν πια τα άτομα, αλλά δυνάμεις φυσικές· κυκλώματα που δούλευαν μετασχηματίζοντας το σκοτάδι σε φως. Μάζεψε, λοιπόν, όλη του τη δύναμη και την έριξε πάνω στη φωτιά. Κι όσο τα ξύλα έτριζαν και κουλουριάζονταν φαγωμένα απ' τις φλόγες, τόσο ο πόθος μέσα του γιγάντωνε, γινόταν πυρκαγιά. Όπου να 'ναι, σκεφτόταν, ο Δάσκαλος θα σήκωνε τα μάτια του και θα 'βλεπε τη φωτιά. Τότε θα φώναζε της μάνας του: «Για κοίταξε, δες εκεί· ο Κίτσος άναψε μόνος του μια φωτιά. Δεν έχουμε σπουδαίο παιδί, γυναικά;».

Ανυπόμονος, ελαφρύς σαν ελαφάκι, ο Κίτσος ροβόλησε την πλαγιά του λόφου. Πίσω του η φωτιά άναβε και κόρωνε. Πέρασε μέσ' απ' τους στενούς δρόμους της πόλης, που έσκυψαν σαν από ξαφνική τύψη να τον αγκαλιάσουν, γλίστρησε σφυρίζοντας μαζί με τους αγέρηδες, ανέμους φιλικούς, ξεθυμασμένους απ' τα ταξίδια τους· πρόσφυγες κι αυτοί στην πόλη. Περνούσαν ξυστά τους τοίχους, αναποδογυρίζοντας τ' αραγμένα ποδήλατα, χαλνώνοντας την τάξη στ' άδεια κοφίνια· σήκωναν μικρούς κουρνιαχτούς κι ύστερα καταλάγιαζαν σαν όλα τα πράγματα στην επαρχία. Τέλος, ο Κίτσος ήρθε να πέσει πάνω στην πόρτα του σπιτιού του. Με μια δρασκελιά πέρασε τον διάδρομο κι ιδρωμένος, ξέπνοος μα

λάμποντας, σταμάτησε μπροστά στον Δάσκαλο.
«Είδες τη φωτιά, Δάσκαλε; Την είδες; Πες μου!»

Ο Δάσκαλος, με σμιχτά φρύδια, τετράγωνος, βαρύς, τον πέρασε μονοκοντυλιά με το μάτι:

«Αντί να κάθεσαι να την κοιτάς, σύρε να βοηθήσεις τους άλλους· εδώ κινδυνεύει να καεί το πελεκούδι. Μόνο τρελός ή άρρωστος μπορεί να 'ναι αυτός που έβαλε τη φωτιά!».

Ο Κίτσος τρίκλισε, έκανε δυο βήματα πίσω, γύριψε να στηριχτεί από κάπου κι ήρθε να γίνει ένα με τον τοίχο. Η λάμψη στα μάτια του έγινε πάγος.

Οληνύχτα τα γύρω βουνά ψήθηκαν· ψήθηκε και στον πυρετό ο Κίτσος. Ύστερα, το άλλο πρωί, η φωτιά έσβησε· ξημέρωσε μια σταχτιά, άγονη μέρα. Μοναχά ο πυρετός του παιδιού δεν έλεγε να κατακάτσει. Τρεις μέρες στη σειρά ήρθε και τον έλιωσε σαν κεράκι. Έστειλαν να φωνάξουν τον γιατρό, μα για κακή τους τύχη ο πατέρας του Άκη έλειπε στο εξωτερικό. Ήρθε να τονε δει το ίδιο πάλι γέρικο γιατρουδάκι. Σήκωσε τα χέρια του στον ουρανό για να ξορκίσει τα πνεύματα κι ορκίστηκε πως το δίχως άλλο το παιδί ήταν ματιασμένο. «Ματιασμένο, ξεματιασμένο», λύσσαγε ο Δάσκαλος, «κάνε κάτι, ειδημή...» – και σήκωνε ανεμίζοντας τη γροθιά του. Τότε ο γερο-γιατρός πήρε κρεμμύδια, σκόρδα, ρίζες κι άλλα βότανα, τα μοίρασε, τ' ανακάτεψε κι έγραψε πάνω στο μέτωπο του παιδιού το σημείο του σταυρού. Έβαλε και μερικά μες

στα ρούχα του, κι άλλα τα τοποθέτησε κάτω απ' το κρεβάτι κι ολόγυρα απ' αυτό.

Την τέταρτη μέρα ο πυρετός έπεσε. Ο Κίτσος ζήτησε να δει τη Μυρσίνη. Μα έλειπε πάντα ταξίδι με τον πατέρα της τον Αγρονόμο. Μόνο ο Άκης Κοντολέων ήρθε και κάθισε στο προσκεφάλι του.

«Πού να σ' τα λέω», άρχισε, «το γυμνάσιο κινδυνεύει να κλείσει, δεν πατάει ψυχή». Ο Κίτσος τον άκουγε μέσ' απ' όνειρο. Ταξίδευε στη Σκεντέρραγα, στο Κυπαρίσσι, στο Ζέλι· έτρεχε μέσ' απ' τα σκίνα και τις λυγαριές, βυθιζόταν μέσα στη θάλασσα του χόρτου, μέσα στα κερασόδεντρα, εκεί που μόλις ξεμύτιζε ένα στάχυ κρατημένο από μια σειρά δόντια. «Γι' αυτό κι ο Γυμνασιάρχης», συνέχισε ο Άκης, «αποφάσισε να κατεβάσει τη βάση απ' το δέκα στο οχτώ. Έτσι, υπάρχει ελπίδα μερικοί να μείνουν στο γυμνάσιο· από φόβο μη μείνουν στα μαθήματα».

«Εσύ να φύγεις», του είπε ο Κίτσος με σβησμένη τη φωνή.

«Να πάω πού;» ξαφνιαστηκε ο Άκης.

«Φύγε, πάγαινε όπου θες. Μόνο μακριά απ' την επαρχία Λοκρίδος...» – και με τα λόγια αυτά του 'δωσε το χέρι του, σαν να μην μπορούσε ή να μην ήθελε να πει άλλα.

Την πέμπτη μέρα ο πυρετός ήταν πάντα πεσμένος. Την έκτη η φλόγωση έφυγε, τα μάτια του παιδιού καθάρισαν κομμάτι. Ο Δάσκαλος ανάσανε.

Πλησίαζε η 25η Μαρτίου κι είχε να ετοιμάσει τον λόγο του. Το σχολειό έκλεισε. Από τα κουφωμένα παράθυρα γλιστρούσαν πνιγμένες νότες από εμβαστήρια, σαν σιωπητήριο.

Την έβδομη μέρα ο πυρετός πήρε άξαφνα τον ανήφορο και για δυο μέρες δεν έλεγε να συνθηκολογήσει. Το σώμα του παιδιού ήρθε κι έλιωσε, τα μάτια του ρουφήχτηκαν, η φωνή του έγινε ρόγχος. Ο Δάσκαλος, χαμένος, χτυπιόταν, έστελνε και φώναζε αράδα τους γιατρούς της πόλης. Όλοι κούναγαν το κεφάλι τους και σήκωναν τα χέρια ψηλά. «Αλήτες», τους ξεπροβόδιζε με φωνές ο Δάσκαλος ίσαμε την πόρτα, «αλμπάνηδες, κομπογιαννίτες...» – κι ολοένα ξερίζωνε τα μαλλιά του, που 'χαν μέσα σε λίγα μερόνυχτα ασπρίσει.

Τη στερνή μέρα όλα σβήστηκαν· ρίγη, πυρετός, φωνή. Έβλεπες απ' το δυτικό παράθυρο τον Χλωμό, γκρίζο, ακίνητο, ξεπουπουλιασμένο από χιόνι. Οι άνθρωποι τον έλεγαν «τα Ρόδα» – κι ήταν αλήθεια πως τώρα τελευταία τα βράχια του στην αυγή και στη δύση έπαιρναν να ροδίζουν. Η μάνα χτένισε τον Κίτσο, τον άλλαξε, του φόρεσε τα γιορτινά του. Κι οι δυο μαζί τον τύλιξαν σε άσπρο, καθαρό σεντόνι. Μόνο το σημάδι δεν μπόρεσαν να πλύνουν, να καθαρίσουν. Έμεινε τυπωμένο στο στόμα του, να καίει με δυνατό φως – σαν ανοιξιάτικη παπαρούνα.

Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου

Διστακτικοί, απορημένοι στάθηκαν οι κάτοικοι της κωμόπολης, ντόπιοι και Μακεδόνες, ν' ακούσουν τον Πανηγυρικό της ημέρας. Ήταν η πρώτη φορά που πήγαιναν τη μια σε κηδεία και την άλλη σε γιορτή. Κι ήταν η πρώτη που και στις δυο χοροστατούσε ο ίδιος άνθρωπος. Μάταια πάσχισε ο Γυμνασιάρχης να μεταπείσει τον Δάσκαλο. Ο Δάσκαλος δήλωσε ορθά κοφτά πως κανείς παρεξόν εκείνος δεν είχε δικαίωμα στον Πανηγυρικό. Απειλήσε, μάλιστα, πως, σε περίπτωση που διάλεξαν τον Ιστορικό να τον εκφωνήσει, θα έβαζε φωτιά στο σπίτι του και θα τον έψηγε ζωντανό. Τότε πια κι ο Γυμνασιάρχης υποχώρησε, αποφασισμένος ωστόσο του χρόνου να βρει αντικαταστάτη οπωσδήποτε, κι αυτή τη φορά όχι μόνο για τον Πανηγυρικό.

Άσπρος σαν το πανί, ντυμένος με το μαύρο του ριγωτό κοστούμι, ο Δάσκαλος στάθηκε στην εξέδρα. Γύρω του ανέμιζαν σημαίες, δάφνες, οι φωτογραφίες των βασιλέων. Τον περιστοιχίζαν, δεξιά κι αριστερά, οι επίσημοι. Στα πόδια του απλωνόταν η θάλασσα των παιδιών. Τ' αγόρια με τα πηλήκιά τους, οι κοπέλες με μαύρες ποδιές. Μα και όσοι από τους γονείς, συγγενείς και άλλους πολίτες συγκεντρώνε η μέρα. Αχνά στο βάθος ακουγόταν μια σάλπιγγα φιμωμένη. Μουγγό το πλήθος, ασάλευτο, αφουγκραζόταν.

«Συμπολίτες», άρχισε να λέει ο Δάσκαλος, «σαν σήμερα...» –και προς στιγμήν κόπηκε– «σαν σήμερα», επανέλαβε, «πριν από εκατόν τόσα χρόνια, οι πρόγονοί μας έκριναν κι αποφάσισαν σωστό ν' αφήσουν τη βολή τους. Συμφώνησαν ότι δεν ταίριαζε άλλο να καλοπιάνουν τον Τούρκο με μπαξίσια και λουφέδες και πως δεν ήταν βολετό σ' επικράτεια ελληνική να μιλιέται άλλη απ' τη ρωμαίικη γλώσσα και να δοξάζεται ξένος Θεός. Και πως τρόπος άλλος δεν υπήρχε παρεξόν η ένοπλη αντίσταση για να ξανάβρουν το πολύτιμο αγαθό που είχαν στερηθεί: την ελευθερία. Το ότι απ' αφορμή την γκρίνια, τα συμφέροντα και τη διχόνοια η επανάσταση τούτη σκόνταψε το ξέρετε καλύτερα από μένα. Διότι δεν είναι το ντουφέκι μοναχά όπλο στο χέρι ενός λαού, παρά είναι κι η ετοιμότητά του ν' αντιστέκεται κάθε φορά που ο εχθρός πλησιάζει μασκαρεμένος. Πότε με τον Όθωνα και συνοδεία τους Βαυαρούς του. Πότε με τους μικρούς αυθέντες και τα πραξικοπήματά τους. Πότε με τη μορφή του γείτονα που έχει βαλθεί να ξεριζώσει νύχτα ό,τι εμείς φυτέψαμε στον κήπο μας την αυγή. Γιατί τρομάζουν τα καινούρια δέντρα, οι ιδέες. Μένουμε πάντα προσκολλημένοι στα παλιά. Ζούμε και τρώμε απ' το ψωμί του Εικοσιένα. Τι κι αν ο Κίτσοσ Τζαβέλασ απέθανεν εκ λύπης τη 9η Μαρτίου του 1855; Τι κι αν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, από οπλαρχηγός, ντύθηκε κατάδικος;»

‘Όλοι τώρα κρέμονταν απ’ τα χείλη του Δασκάλου. Κι ας ξέσφιγγε τον κόμπο της γραβάτας του ο Γυμνασιάρχης, κι ας έσκυβαν ο Νομάρχης κι ο Δήμαρχος τσεκάροντας ο ένας τον άλλο πάνω απ’ τα γυαλιά τους. ‘Όλοι, θέλαν δεν θέλαν, άκουγαν.

«Έλληνες», είπε ο Δάσκαλος, «κάτοικοι προαιώνιοι στο μικρό χωράφι σας, σήμερα τυχαίνει να σας καλεί ένας δάσκαλος, ένας ταπεινός, ν’ ακούσετε γι’ άλλη μια φορά από το στόμα μου, ίσως την τελευταία, έναν ακόμα λόγο αφιερωμένο στην εθνική γιορτή. Όμως τον λόγο ετούτο φέτος ο δάσκαλος θ’ αποτείνει αποκλειστικά σ’ εσάς τ’ αγόρια και τα κορίτσια του σχολείου. Εσάς είχα στο μυαλό μου όταν τον σχεδιάζα, γιατί εσείς μόνο είστε οι άξιοι να τον ακούσετε και να τον νιώσετε».

Πήρε βαθιά αναπνοή, καθώς και το ακροατήριο, και συνέχισε:

«Έχω, λοιπόν, και λέω σ’ εσάς τα παιδιά. Αφήστε κατά μέρος όσα μάθατε κι ακούσατε όλα ετούτα τα χρόνια στο σχολείο. Γιατί δεν είναι η γεωμετρία, μήτε τα λατινικά σκοπός σας, παρά κάλλιο ο τρόπος να μαθαίνετε να συλλογάστε. Πέρα από ημερομηνίες, τύπους και συντακτικό, τώρα είναι ο καιρός ν’ αρχίσετε να ξυπνάτε. Συγκροτηθείτε σε σώμα κλέφτικο κι αντιτάξτε το δροσερό μυαλό σας σε όσους από εμάς προσπάθησαν να φαρμακώσουν τα νιάτα σας με σκουριασμένες γνώσεις και ιδέες φθαρμένες και μικρόψυχες».

Η φωνή του Δασκάλου τη μια έμοιαζε να λυγάει, την άλλη όμως, ντυμένη με τα γάντια του μποξ, σκόρπιζε δεξιά κι αριστερά τα ντιρέκτ της. Ο κύριος Γυμνασιάρχης έβγαζε το ρολόι από το τσεπάκι του κι όλο κοιτούσε την ώρα. Σκυφτός, κίτρινος σαν το φλουρί, με το τριγωνικό κεφάλι του –στέγη που σκεπάζει τη βλακεία του κόσμου– ο κύριος Γαβριάδης κοίταζε επίμονα τις μύτες των παπουτσιών του.

«Σήμερα», συνέχισε ο Δάσκαλος, «δεν είναι μια επέτειος σαν τις άλλες. Σήμερα κλαίω και θρηνώ όχι τόσο όσους πέσανε πολεμώντας, μα όσους δεν πρόλαβαν, είτε από ηλικία είτε από τις περιστάσεις, να φανούν και να αναδειχτούν, όσους αναίτια και με τρόπο φθονερό πριν από την ώρα τους τους μίσησε η Μοίρα. Διότι Μοίρα δεν είναι ό,τι συνηθίσαμε να λέμε αόριστα, παρά είμαστε εμείς οι ίδιοι όσοι διευκολύνουμε το έργο της. Τυφλοί από συμφέρον, στραβοί γιατί μας στράβωσαν στα σχολειά μας, κουφοί στο ν' ακούμε τη φωνή της συνείδησης, μιας και συνείδηση μέσα μας απόμεινε ό,τι μονάχα μέσα στις τσέπες μας κουδουνίζει».

Θα 'λεγε κανείς ότι η φωνή του Δασκάλου ήταν μια φωτιά απ' αυτές που άναβε ψηλά στο βουνό, κι η ανταύγεια της έκαιγε τα πρόσωπα των παιδιών.

«Αφήστε, λοιπόν, τις έτοιμες γνώσεις κατά μέρος, τα καφενεία, τις μικροδιαφορές και μικροματαιοδοξίες. Απομονώστε τους εμπόρους, τους κά-

πηλους, όσους βάζουν υποθήκη το αίμα και τον κόπο μας. Για να χτίζουν εκείνοι οικόπεδα και να τρώνε και του πουλιού το γάλα. Για να έχουν έλεγχο στις πράξεις μας και προσβλητική λογοκρισία στα λόγια σας και στα γραπτά σας. Παραμερίστε τους. Μην τους αφήνετε να σταθούν εμπόδιο και να σας οδηγήσουν σε συμβιβασμούς. Αντισταθείτε τους, αντισταθείτε μας, γιατί δεν είμαστε άξιοι να σας οδηγούμε. Γιατί εμείς, που ξεκινήσαμε όπως εσείς, χαλάσαμε στον δρόμο. Παραμερίστε μας λοιπόν. Μόνο διαλέξτε μέσα από τις τάξεις σας όσους είναι νέοι· μόνο φροντίστε να είναι αγνοί και με ρώμη πνευματική. Μην περιμένετε να γεράσουν, δώστε τους από τώρα εξουσία, για να μπορούν τα σχολειά και τα πανεπιστήμιά μας να μη μοιάζουν με ιεροεξεταστήρια και να μην έχουν δασκάλους σαδιστές».

Η τελευταία φράση σκεπάστηκε από τα χειροκροτήματα των παιδιών, που μήτε οι άγριες ματιές των καθηγητών, μήτε η γεροντική άνοια δεν μπόρεσαν να δαμάσουν.

«Παιδιά, σήμερα που σας μιλώ μέσα σε τόσο βαρύ πένθος, μα κι ανεξάρτητα απ' αυτό, νιώθω πια να μη με δένει τίποτα με τον τόπο. Ξέρω πως, φεύγοντας με το τέλος της σχολικής χρονιάς, θα είναι μια λιποταξία. Όμως τούτο ας σταθεί ένα ακόμα παράδειγμα για τα όσα καταφέραμε εμείς όλοι σε αυτήν εδώ την πόλη. Να διώχνουμε τους καλύτερους, να

μαραζώνουμε ό,τι πιο δροσερό, να πνίγουμε κάθε ευαισθησία και ανησυχία. Κι αυτά όλα μόνο και μόνο επειδή άλλοι από εμάς τύχαμε Μακεδόνες στην καταγωγή, κι άλλοι ντόπιοι στην επαρχία μας».

«Φτάνει, φτάνει πια», ακούστηκε ο Γυμνασιάρχης να λέει χαμηλόφωνα.

Όμως ο Δάσκαλος δεν ήταν απ' αυτούς που το βάζουν εύκολα κάτω:

«Παιδιά, άντρες, γυναίκες, η επανάσταση, που σ' αυτήν αφιερώνουμε τη μέρα, μπορεί βέβαια να 'γινε, θα 'ταν παράλογο ν' αμφισβητούσαμε την ύπαρξή της. Όμως εξίσου παράλογο θα ήταν να βεβαιώσουμε την επιτυχία της. Μια επανάσταση που εμείς τη διδάξαμε λαθεμένα και μονόμπαντα, τονίζοντας μόνο τον αγώνα ενάντια στον Τούρκο, παραλείποντας τη μάχη την ουσιαστική, που στάθηκε η αντίσταση του λαού και των φωτισμένων απέναντι στον συντηρητισμό και στον σκοταδισμό! Σ' εσάς, λοιπόν, τώρα, τα κλεφτάκια και τους αρματωλούς, απομένει να δείτε την αλήθεια. Μα πού είστε; Δεν σας βλέπω. Όπως και ο Ρήγας, έτσι κι εγώ θα πω: "Γιατί αργείτε; τι στέκεσθε νεκροί;". Δεν βλέπετε τις επαρχίες σας να νεκρώνουν, τα σχολειά μας, την πολιτική μας, τις τέχνες μας να ψωμοζούνε; Πού πάμε, τι κάνουμε, ποιοι είμαστε τέλος πάντων; Μην τάχα μας ξέφυγε η Ελλάδα και πάει ακυβέρνητη για χαμό; Γιατί κι εγώ, που σήμερα σας αποτείνω τον λόγο, μιλώ με λέξεις

φθαρμένες, χωρίς αντίκρισμα. Μιλώ... ναι, μιλώ... σήμερα, λοιπόν, είναι η μέρα...».

Στο σημείο αυτό η φωνή του Δασκάλου σκεπάστηκε από έναν βήχα που δεν έλεγε να σταματήσει. Λες και κάποιος δαίμονας είχε βαλθεί να τον φιμώσει. Κλονίστηκε όλος, διπλώθηκε στα δυο, λίγο ακόμα και θα 'πεφτε από το βήμα. Χρειάστηκε να τον υποβαστάξουν για να κατέβει, αυτόν τον άντρακλα με τις χερούκλες και τις φαρδιές πλάτες. Έτσι, για πρώτη φορά στην ιστορία της επαρχίας Λοκρίδος, ο Πανηγυρικός της 25ης έμεινε στα μισά. Ανέλαβαν να τον σκεπάσουν με τη ζεστή φωνή τους τα παιδιά του γυμνασίου. Κίτρινος, θολός από φόβο, ο Γυμνασιάρχης έδωσε το σύνθημα ν' ακουστεί ο Ύμνος.

Το βράδυ στη λαμπαδηφορία τα παιδιά βάδιζαν γερμένα κάτω από το βάρος των λαμπάδων. Μόνο μια, στην πρώτη σειρά, η λαμπάδα του Άκη Κοντολέοντα, πήγαινε με αθλητικό παράστημα, γράφοντας έναν κύκλο από φως μες στο σκοτάδι.

Και όπως οι τελευταίες τετράδες φάνηκαν να διασχίζουν την πλατεία και να στρίβουν προς το σχολείο, κι ο κόσμος σιγά σιγά να διαλύεται, έμεινε ο Δάσκαλος μόνος και ακυβέρνητος. Δεν γύριζε σπίτι του, παρά παραπατώντας πήγαινε στα τυφλά. Άλλοι λέγανε πως έφταιγε το ποτό κι άλλοι πως του είχε σαλέψει. Κι άλλοι, πάλι, οι πιο πονηροί, διατείνονταν πως ετούτα όλα ήταν προκάλυμμα

και ότι είχε βάλει πλήρη για βουλευτής. Μόνο που κανείς τους δεν επέμεινε άλλο, παρά βιάζονταν να γυρίσουν σπίτια τους και να κλειδαμπαρωθούνε. Φοβόντουσαν κιόλας τι επιπτώσεις μπορεί να είχε ο λόγος του Δασκάλου στα παιδιά τους.

Με το μαύρο του ριγωτό κοστούμι και το άσπρο πουκάμισο στο στήθος ανοιχτό, ο Δάσκαλος όρμησε ακάθεκτος στα παραλιακά καφωδεία, εκεί όπου όλο και ξέπεφτε καμιά ξοφλημένη αρτίστα. Κανείς δεν ξέρει θετικά να πει τι έγινε εκείνη τη βραδιά, το μόνο βέβαιο πως ο τόπος όλος σείστηκε από σπασίματα γυαλικών και ότι περασμένα μεσάνυχτα οι μουσικές παίζανε ακόμα. Κι όπως η πόλη είχε πέσει βαριά να κοιμηθεί, οι φωνές έμοιαζαν να την ξεσχίζουν και τα τραγούδια βραχνά τη μάτωναν:

*«Πονώ σαν συλλογίζομαι, τα όμορφα τα βράδια,
που μου 'δινες γλυκά γλυκά, όρκους, φιλιά και χάδια».*

Όσπου κάποτε το γλέντι κόπασε κι οι παρέες ξηλώθηκαν. Έβλεπες τώρα δυο δυο να πηγαίνουν τρικλίζοντας αγκαλιαστά, κι οι μουσικοί χλωμοί μάζευαν τα όργανά τους. Την ίδια στιγμή οι αρτίστες κλειδώνονταν σε κάμαρες με όσους από τους πελάτες είχαν απομείνει. Σε μια τέτοια φτηνή κάμαρη, με ακόμα φτηνότερες κολόνιες, κλείστηκε ο Δάσκαλος με μια κοκκινομάλλα, λες κι οι άντρες της οικογένειας το 'χαν τάμα να πηγαίνουν με ρούσες μόνο. Οληνύχτα ακούγονταν βόγκοι και παραμιλητά που έκαναν τους φρόνιμους ν' ανατριχιά-

ζουν. Είπανε, ακόμα, πως το βράδυ εκείνο ο Δάσκαλος χάλασε δυο μισθούς και ότι την άλλη μέρα οι αρτίστες φύγανε φορτωμένες μαραμένα λουλούδια, πασαλειμμένες μπογιές, με νοικιασμένα αμάξια και συνοδεία τη μαρίδα που τις γιουχαρίζε και τις πετροβολούσε.

Και σαν ξημέρωσε πια για τα καλά, κι ο πυρετός της νύχτας έπεσε, φάνηκε στη Σκάλα, γιαλό γιαλό, ο Δάσκαλος μόνος με ανοιχτό πουκάμισο και το σακάκι περασμένο στον έναν ώμο. Κάποιος ψαράς, κινημένος πρωί με την μπενζίνα του, του φώναξε από μακριά: «Ε, Δάσκαλε, Δάσκαλε, μ' ακούς; Γεια σου!». Μα ο Δάσκαλος, ως φαίνεται, δεν άκουσε, παρά συνέχιζε να πηγαίνει με το κεφάλι ψηλά, σαν πληγωμένος αετός που μπορεί να πετάξει ακόμα. Προχωρούσε με βήμα ταχύ, κόβοντας δρόμο μέσα από τα χωράφια, για την πόλη, όπου σε λίγο θα χτυπούσε το πρώτο κουδούνι.

Είχε πρώτη ώρα μάθημα, και δεν ήθελε με τίποτα να το χάσει.